

॥ ओरेम् ॥

श्रीमान् ब्रह्मचारी नित्यानंदभट्टाराज
मुंभाईभां आपेक्षां चार व्याख्याना.

विषय.

(१) ज्ञाता. (२) अनुपपन्ननीसखता (३) मानव-
गान्तोत. (४) धर्मोपासना.

संश्रुकर्त्ता,

गिरिजशंकर निर्वाच्यराम.

मंत्री. मुं. प्र. आ. प्र. सला.

गीरगांव काकडवाडी-मुंभाई.

प्रकाशक,

जमनादास नारयणदास चडावाणा.

पुस्तकाध्यक्ष मुं. प्र. आ. प्र. सला.

गीरगांव काकडवाडी-मुंभाई.

संवत् १९७१.

प्रत १०००

सन् १९१५.

धी गुजरात प्रिन्टींग प्रेसभा शा. सोमाबाळ भगवदासे छाप्पु
ठेकाणु पांचकुवा-अमदावाद.

कीमत ३ ०-२-०

ગૂજરાત વિદ્યાર્પીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કંપીરામિટ વીમાગ]

અનુક્રમાક ૫૮૦૦

વર્ગિક

પુસ્તકનુ નામ મુંબઈ માં આપેલો યાદ
૮૨૧૫૫૧૧

વિષય ૫૨૨૭

॥ ओरेम् ॥

श्रीमान् प्रह्लयारी नित्यानंदभट्टारजे
मुंभाधभां आपेक्षां चार व्याख्यानो.

विषय.

(१) ज्वात्मा. (२) मनुष्यजन्मनीमश्रुता (३) मानव-
ज्ञानस्रोत (४) धर्म्मरोपासना.

संश्लिष्टर्त्ता,

गिरिजशंकर निर्णयिराम.

मन्त्री. मुं. प्र. आ. प्र. सभा.

गीरगाव काकडवारी-मुंभाध.

प्रकाशक,

जमनादास नारणदास चडावाणा.

पुस्तकाध्यक्ष मु. प्र. आ. प्र. सभा.

गीरगाव काकडवारी-मुंभाध.

संवत् १९११.

प्रत १०००

मने १९१५.

धी गुजरात प्रिन्टींग प्रेसमा रा. सोमावादा मणदासे छाप्यु.

डेकाथु पायडुवा—अमदावाद.

कीमत ३ ०-२-०

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અ. મા. પ. ૬
૫૬૬૭
ગુજરાતી વિદ્યાર્થીસંગઠ પ્રસ્તાવના
પર ૩

તથા
ધર્મજ્ઞાસુઓને નિવેદન.

મુજ ભારત બધુઓ ! આપણુ સર્વને ઇતિહાસ તથા સંસારના વિદ્વાનોના અભિપ્રાયોથી એ વાત વિદિત થઇ છે કે અખિલ સંસારમા એક સમયે આપણો આર્યાવર્ત દેશ ઉન્નતિના શિખરપર હતો. તે સમયમા સંસાર તથા તેના ઉત્પાદક અને બોક્તાના સ્વરૂપને યથાર્થ રીતે જાણનાર ઋષિઓ-મુનિઓ-યોગીઓ અને વિદ્વાનો આ પુણ્ય ભુમિપર નિવાસ કરતા હતા. તે સમયના આપણા પૂર્વજો મર્વ વિદ્યામા નિપુણ હોવાને લીધે, દેશદેશાન્તરના લોકો તેમની પાસેથી વિદ્યા સપાદન કરવા માટે આ દેશમા આવતા હતા. તે સમયના ભારતવર્ષના વિદ્વાનોનો “ઉદારચરિતાનાન્તુ વસુધૈવકુટુમ્બકમ્” અર્થાત્ “સંસાર આપણુ કુટુંબ છે” એવો સિદ્ધાન્ત હોવાથી અન્ય દેશનિવાસીઓને પણ કુટુંબવત્ ગણી ઉદારચરિતી તેઓ વિદ્યાદાન આપતા હતા અને વિદ્યાસપાદન કરનારાઓ આ દેશને અત કરણથી આશિષ આપી જતા હતા. ભારતના સત્તાનોએ સાત વર્ષથી પચ્ચીસ વર્ષ સુધી યથાવત્ બ્રહ્મચર્ય પાલન કરી જુદી જુદી વિદ્યાઓ સપાદન કરવીજ જોઇએ એવા ધાર્મિક બધારણુ ઉપર આર્યપ્રજા અમલ કરતી હતી ત્યાસુધી તે સર્વ પ્રકારે મુખ સપત્તિયુક્ત હતી, પરંતુ સમય અને કર્મના પરિવર્તન સાથે ભારતવર્ષની જાહોજલાલીમા પણ પરિવર્તન થવા લાગ્યું અને આજ આર્યાવર્ત, વિદ્યાથી-ધનથી અને મેધાથી બહુધા હીન છે એમ પ્રતીત થાય છે. સમય એવો આવ્યો

કે ધર્મને નામે અનેક પ્રકારના મતપથો થયા, તેને લીધે આપસમાં
 વેમનસ્ય ઉત્પન્ન થયા અને વિદ્વાનો તથા ધર્મનાં સત્ય તત્ત્વજ્ઞાનનો
 હાસ થયો. ઈશ્વર-જીવ અને સસારના વિષયોમા મનઘડન્ત કલ્પનાઓ
 થવા લાગી. પ્રાચીન સમયમા કેવળ વેદધર્મજ પ્રચલીત હતો અને
 તેના પ્રભાવે એકેશ્વરવાદ ઐક્યતા અને પ્રેમનો સર્વ પ્રજ્ઞ આનંદ
 ભોગવતી હતી, પરંતુ આજનો ઈશ્વર છે વા નહિ, જીવ હશે કે નહિ,
 આ સર્વ માયા છે, આ મારો દુશ્મન છે અને આ મારો મિત્ર છે,
 એવા એવા વિચારો કલ્પવવા લાગ્યા અને વેદધર્મના સત્ય સિ-
 દ્ધાન્તોનું વિસ્મરણ થયું. વેદ શુ છે, ઋષિમુનિઓનાં દર્શન અને
 ઉપનિષદ ગ્રંથોમા શુ વિદ્યા ભરી છે તેના જ્ઞાનથી વંચિત રહી
 નવલકથા જેવા કપોત્તકલ્પિત ગ્રંથોના અભ્યાસે, ઋષિમુનિઓમાં
 આધુનિક સમયના વિકસિત જ્ઞાનનો અભાવ તથા વેદમા સૃષ્ટિક્રમ
 વીરૂદ્ધની વાતો સિદ્ધ થવા લાગી. આવા દુ ખદાયક સમયે એક અદ્વિ-
 તીય મહર્ષિ દયાનંદ સરસ્વતી ઉત્પન્ન થયા જેમણે પ્રાચીન
 ગ્રંથોનો અખડ અભિગ્રંથપ્રતપર્વક અભ્યાસ કરી, વેદ અને ઋષિ-
 મુનિઓના ગ્રંથોનું સત્ય સ્વરૂપ આર્યપ્રજ્ઞ અને અન્યદેશસ્થ મનુષ્યોને
 સ્પષ્ટમજ્જ્યું. તે જ્ઞાનપ્રભાવે લાખો આર્યબ્રહ્મણોમા વેદધર્મપ્રતિ પ્રીતિ
 ઉત્પન્ન થઈ અને તેઓ તે પવિત્રધર્મના અનુયાયી બની આજ,
 આદર્શ કાર્યો પ્રજ્ઞ સન્મુખ રજુ કરી, ભારતવર્ષના પ્રાચીન આદર્શ
 તરફ આર્યસત્તાનો લાઘ જઈ રહ્યા છે. શ્રીમાન્ પરમપદારૂઢ સ્વામીશ્રી
 દયાનંદ સરસ્વતીએ વેદધર્મ માટે પ્રદર્શિત કરેલા વિચારોનું એકાગ્ર
 ચિત્તથી મનન કરનાર શ્રીમાન્ સ્વામીશ્રી નિત્યાનંદજી મહારાજે
 મુખાધિમા કેટલાક વર્ષો પૂર્વે પધારી, જીવાત્માદિ વિષયોપર જે વિદ્વતા-

યુક્ત અને અસરકારક વ્યાખ્યાનો આપ્યા હતા, જેનો મરાઠીમાં મ. કાશીનાથ રઘુનાથ મિત્રએ સંગ્રહ કર્યો હતો અને મ. માણેકલાલ વિ. અમૃતલાલ દવેએ જેનું ભાષાન્તર કર્યું હતું તેનો સંગ્રહ કરી કેન્દ્રાક સુધારાવધારા સાથે આ ગ્રંથ આપ ધર્મજ્ઞાસુઓની સેવામાં મુ. પ્ર. આ. પ્ર. સભા તરફથી રજુ કરવામાં આવે છે અને આશા રાખવામાં આવે છે કે આપ પોતે તેનો લાભ લઈ સર્વત્ર પ્રચાર કરશો.

અમે અત્ર નિવેદન કરવાની રજા લઈએ છીએ કે વેદધર્મનો પુસ્તકોદ્ધાર-પત્રોદ્ધાર તથા ઉપદેશકોદ્ધાર પ્રચાર કરવા માટે શ્રી. મુ. પ્ર. આ. પ્ર. સભાએ વેદપ્રચારકુંડ ઉભું કર્યું છે જેમાંથી કટલાક પુસ્તકો છપાય છે, સાપ્તાહિકપત્ર ચલાવવામાં આવે છે તથા ઉપદેશકોને રેક્રવામાં આવે છે તેને સ્મરણમાં રાખી વખતોવખત તેમાં સહાયતા પ્રદાન કરતા રહેશો અને ધર્મજ્ઞાસુઓની તૃપ્તિનું પુણ્ય પ્રાપ્ત કરશો એવી અભિલાષા છે

લી. આર્ચ મેવક,

જીરગાવ કાકડવાડો, આર્યસમાજ { ગિરિજશંકર નિર્ભયરામ.
ખીલ્દીગ-મુંબઈ ન. ૪. } મત્રી. મુ. પ્ર. આ. પ્ર. સભા.

॥ ॐ ॥

શ્રીમાન્ અક્ષયારી નિત્યાનન્દજી મહારાજનું

પ્રથમ વ્યાખ્યાન.

“ જીવાત્મા. ”

શ્રીમાન્ અક્ષયારી નિત્યાનન્દજી મહારાજનું તા. ૮ મી જુલાઈ
સન ૧૮૯૪ ને દિવસે સાંજના ચાર વાગે, ક્રામજી કાવસજી ઈન્સ્ટી
ટ્યુટમા રા. રા. શેઠ લક્ષ્મીદાસ ખીમજી જે. પી. ના અધ્યક્ષપણા
નીચે ‘જીવાત્મા’ એ વિષય ઉપર ભાષણ થયું હતું. સંસ્કૃત ભાષામાં
ધર્શન સ્તુતિ તેમજ ભાષણનો ટુંકસાર કલ્યા પછી હર્ષનાદ સાથે
અક્ષયારીજીએ હિંદી ભાષામાં પોતાનું વ્યાખ્યાન શરૂ કર્યું. તે
નીચે પ્રમાણે -

સંજ્ઞાન ગૃહસ્થો ‘આજનો મારો વિષય ‘જીવાત્મા’ છે. એ
વિષય ધણો ગહન અને સૂક્ષ્મ છે એથી પુરૂષોત્તમ પણ અગમ્ય છે

તથાપિ એ વિષય સંબંધી જ્ઞાની પુરુષોનું શુ યથાર્થ કહેવું છે તેનું સક્ષિપ્ત રીતિથી આજે વિવેચન કરવાની મારી ધર્યા છે.

‘ શરીર એજ આત્મા છે. શરીર અને આત્મા ભિન્ન નથી ’ એવું કેટલાકોનું કહેવું છે. ઇન્દ્રિયાત્મવાદીઓનું કહેવું એવું છે કે ‘ શરીર કરતા ઇન્દ્રિય ઉત્તમ છે અને તેથીજ ઇન્દ્રિયો એજ આત્મા છે. ઇન્દ્રિયોથી આત્મા ભિન્ન નથી ’ મન આત્મવાદીઓનું કહેવું એવું છે કે ‘ આત્મસ્વરૂપો સ્વાદ જીવ્યાને માલમ પડે છે, તેની સુગંધી નાસિકાને, રંગ નેત્રોને, કોમલતા ત્વગ્ ઇન્દ્રિયોને પરતુ તે શ્વ મિષ્ટ, સુગંધિત, પીળું, કોમલ ઇત્યાદિ ગુણયુક્ત છે એ, એકે સમયે જાણનાર ઇન્દ્રિયોથી કોઇ જુદું છે. અને તે જાણનાર મન છે ’ એ યુક્તિથી મનઆત્મવાદી, ઇન્દ્રિયોને આત્મા માનતા નથી પણ મનને આત્મા માને છે. અન્ય જનોનું વળી કહેવું એવું છે કે, ‘ મન એ આત્મા નથી, કારણ સંકલ્પ વિકલ્પ કરવાનું કામ મનનું છે. પરતુ જેનાથી નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તે બુદ્ધિ છે તેથીજ મન એ આત્મા નથી પરતુ બુદ્ધિ એજ આત્મા છે, એમ તેઓ માને છે. વળી કેટલાએક એમ કહે છે કે ‘પ્રાણ એજ આત્મા છે. એના અગ્નિત્વપણાને લીધે પ્રાણી જીવે છે. અને તે જો નહી હોય તો પ્રાણી જીવે નહિ માટેજ ‘ પ્રાણ એજ આત્મા છે. ’ પરંતુ એ કહેવું પણ કેટલાએકના મતે યોગ્ય નથી. કારણ નિદ્રામાં પ્રાણ હોય છે, પણ તેને જ્ઞાનશક્તિ હોતી નથી. પ્રાણ એ એક પ્રકારનો જડવાયુ હોવાને લીધે આત્મા થઇ શકે નહી કેટલાએકો જૂન્યને આત્મા માને છે. કેટલાએક કહે છે કે ‘ જૂન્યને જો આત્મા માનો તો અમારે

કહેવું એવું છે કે જે શન્યને જાણે છે તેજ આત્મા છે. કારણ, શન્યને પેહેલાથી જાણી શકાતું નથી.' એ પ્રમાણે આ વિષયમા ખડું મત-મતાન્તર છે. 'વૈદિકલોક આત્માનું' લક્ષણ એવું કહે છે કે 'इच्छाद्वेष सुखदुःखज्ञानान्यात्मनो लिंगमिति' એટલે જે સુખની ઇચ્છા કરે છે એટલુંજ નહીં પણ તત્પ્રાપ્ત્યર્થ પ્રયત્ન કરે છે. તે પ્રમાણેજ દુઃખની ઇચ્છા ન કરતા દ્વેષ કરે છે વળી જ્ઞાનાથી સર્વ પર્યર્થનું જ્ઞાન થાય છે તેજ આત્મા છે એ મત વાસ્તવિક રીતે કેટલે અંશે ખરો છે તે આપણે જોઈએ.

આપણા મહોટા મહોટા ઋષિવર્યોએ આ વિષય ઉપર અતિ સૂક્ષ્મ વિચાર કર્યો છે. તે મહાત્માઓ હાલના પુરુષો જેવા ન હોતા. તે ત્રણે પુરુષાર્થ ઉત્તમ પ્રકારે જાણતા હતા આ ક્ષણિક સસારમા અહર્નિશ નિમજ્જન ન રહેતા, અરણ્યમા રહીને આત્મા અને ઇશ્વર એ વિષયપર, મૂઢમદદિથી વિચાર કરતા હતા. તેઓએ એ વિષય ઉપર અત્યંત શ્રમ લઈને મહાન શોધ ચલાવી છે. અતઃ તેઓનું કહેવું શું છે તે આપણે લક્ષ્યપૂર્વક જોવું જોઈએ.

નાસ્તિક લોક પ્રકૃતિવાદી છે તેઓને 'જૈતન્યનું' જ્ઞાન નથી 'પ્રકૃતિનું જૈતન્ય, એક વિકાર છે' એમ તેઓ માને છે. 'જૈતન્ય સ્વતંત્ર નથી' એવું તેઓનું મત છે. હવે શરીરથી જીવ ભિન્ન છે એ આપણે સિદ્ધ કરવાનું છે.

યાવત્ શરીરમા જૈતન્ય શક્તિ છે તાવત્ જ્ઞાનશક્તિ છે. તેનો શરીરથી વિયોગ થતાજ શરીર મૃતપ્રાય થઈ જાય છે. જ્ઞાનશક્તિ

શરીરનો એક અંશ, કિંવા વિકાર હોય તો યાવત્પર્યન્ત શરીર હોય ત્યા સુધી જ્ઞાનશક્તિ હોવીજ જોઈએ પણ તે હોતી નથી. જેમ દીપ્ત હોય છે ત્યાંસુધી પ્રકાશ પણ હોય છે. દીપ્તી પ્રકાશ વેગળો થઈ શકતો નથી. આ ઉપરથી, શરીરથી જ્ઞાનશક્તિ ભિન્ન છે એ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે. હવે શરીર અને આત્મા એકજ છે, એમ કેમ કહી શકાય ? જેના સબધથી જ્ઞાનોદ્ભવ થાય છે તેનેજ જીવાત્મા કહે છે. હાથ, પગ, નેત્ર, નાસિકા, કર્ણ વિગેરે અવયવોમા જ્ઞાનશક્તિ નો અભાવ છે તે પ્રમાણેજ શરીર ખુદ જીવાત્મા નથી. શરીરના મરવા સાથેજ જ્ઞાનશક્તિનો નાશ થાય છે. એ ઉપરથી સ્પષ્ટ છે કે, શરીર અને જ્ઞાનશક્તિ એ એ ભિન્ન છે. હવે આત્મા એ શરીરનો ભાગ છે કે તેનાથી તે પૃથક્ છે તે આપણે વિચારીએ.

યદિ જીવ પચતત્વનો બનેલો હોય, એમ માનીએ, તો પચતત્વમા જ્ઞાનશક્તિ છે કે નહીં, તે પ્રથમ જોવું જોઈએ. પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ, અને આકાશ, એ પાંચે પ્રત્યેક પચતત્વોમા જ્યારે ચૈતન્ય શક્તિ નથી, એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સિદ્ધ થએલી વાત છે, ત્યારે આ પાંચ તત્વોમા જ્ઞાનશક્તિ છે, એમ કહેવું કેવળ યુક્તિશન્ય છે. વળી એવો પણ એકમત અસ્તિમા છે, કે જેમ આકાશીજન અને દૈદ્રોજન એ એ વાયુના મિશ્રણથી જલ ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ પ્રમાણે એ પચતત્વોના મિશ્રણથી, જીવશક્તિનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. આ સિદ્ધાંત કે ટલે અંશે ખરો છે તે આપણે તપાસીએ. જીવ એ શક્તિ પ્રારબ્ધીજ પચતત્વમા અશત છે કે મિશ્રણાન્તર તે ઉત્પન્ન થાય છે ? જે પ્રારબ્ધીજ તેમા અશત તે શક્તિ હોય તોજ મિશ્રણાન્તર ઉત્પન્ન થાય, નહીં કે પ્રારબ્ધમા ન હોય ને મિશ્રણ થયા પછી ઉત્પન્ન થઈ જાય.

એ સ્વત સિદ્ધ છે ચૈતન્ય પૃથ્વીમા છે, અથવા તો સર્વ પાચે તત્વોનું મેલન થયા પછી ઉત્પન્ન થાય છે, આ બેમાથી એક પણ વાત માનવીજ નોંધએ જીવાત્મા નો પચતત્વોનું એક રૂપાન્તર માનીએ તો પાચે તત્વમા તે પ્રથમથીજ અશત હોવું નોંધએ. હવે જીવ એ શરીરનો એક અંશ છે, કે જીવ અને શરીર પૃથક્ પૃથક્ છે એ વિષે વિચાર કરીએ. જે પ્રમાણે સૂર્યનો પ્રકાશ સર્વને છોડી શકતો નથી, અને ગુણી મનુષ્યનો ગુણ તેને છોડતો નથી, તેમજ નો જીવ શરીરનો એક ગુણ માન્યો હોય, તો તેને છોડી શકતો નથી. એટલે કે શરીર મત થયા પછી તેને શરીરથી ભિન્ન થવું નોંધએ પરંતુ શરીર મત થતાંજ જીવાત્મા તેનો વિયોગ કરી જાય છે. એ ઉપરથી શરીરનો તે એક અંશ છે એમ કહી શકાય નહીં.

સાપ્રતકાળમાં અમારું જે કર્તવ્યકર્મ છે તે તરફ લક્ષ નહીં દેતા મોઢેથી અજ્ઞાનીની માફક બકવું એજ અમે લક્ષ બેઠા છીએ તેથીજ વિચારશક્તિનો ઘણો અંશે લોપ થતો ગયો છે એ કેટલું શોકજનક છે ! અજ્ઞાનનાને લીધે આપણે જાણી શકતા નથી તેમજ મમજી શકતા નથી કે આપણી સ્થિતિ પૂર્વે કેવી હતી અને હાલ કેવી છે ? સંસ્કૃતમા જેને યોગ કહે છે, અને જે જ્ઞાન અમારા ઋષિમુનીઓની માફક ભાગ્યેજ ઇતર લોક જાણુતા હતા, તે હવે યુરોપ અમેરિકા વિગેરે દેશોમા ‘મેસ્મેરીઝમ’ ના નામથી લોકની જાણુમા આવવા લાગ્યું છે મહાભારતના શાંતિપર્વમા એક એવી કથા છે, કે ‘જનક રાજની કચેરીમા એક મુલમા નામની બાલા યોગવિદ્યા પારગત થઇને આવી હતી. ‘તાત્પર્ય’ માત્ર એટલુંજ કે, આર્યાવર્તમા નાની

નાની ખાલાઓને પણ યોગવિદ્યાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન હતું. યોગ વિદ્યાના પ્રભાવથી, અથવા હાલના વિદ્વાન વર્ગના કહેવા પ્રમાણે ‘મેસ્મેરીઝમ’ થી શરીરની આતરીય રચના જાણી શકાય છે, અને તેથી અનેક રોગ સારા થાય છે. ઇન્દ્રિયોના યોગે કરીને જે કાર્ય થઈ શકતું નથી તેજ કાર્ય જેનાથી થઈ શકે, તે એક સ્વતંત્ર શક્તિ હોવી જોઈએ અને તેજ શક્તિ તે આત્મા.

જેને અમે આત્મા માનીએ છીએ, તેને હાલના ડાક્ટર લોક ‘ઐન’ માને છે, અને વળી વિશેષ એવું પણ તે લોકો માને છે કે, એ ઐન અન્ય ઇન્દ્રિયવત શરીરનો એક અંશજ છે. ત્યારે આધુનિક ડાક્ટરોના કહેવા પ્રમાણે, જે મનુષ્ય મૃત્યુ શરીરનો હોય તો તેનો આત્મા પણ વિશાલ હોવો જોઈએ, પણ શરીરની વિશાલતા પ્રમાણે આત્મા વિશાલ હોતો નથી.

કેટલાએક પુરૂષોનું એવું કહેવું છે કે ‘મેસ્મેરીઝમ’ ના યોગથી વિવિધ વર્તમાન સમજાય છે, અને તેજ પ્રમાણે પૂર્ણ યોગાભ્યાસના સાધનથી પુનર્જન્મભાદિ સ્થિતિ જાણવામા આવે છે, એ વાત અશક્ય છે.’ આજ આપણા દેશમા મોઝોસો વર્ષ અગાઉ, લોકોને આપણે કહ્યું હોય કે યુરોપ દેશમા જ્યેલ, થોડા વગર એક જાતની ગાડી માત્ર અગ્નિ અને પાણીના સાધનથીજ ચાલે છે, તો તે લોકો આપણને મૂર્ખ-જાણી કહાડત રહેવે નિકળતા પડેલા વિમાનની વાત કોઈ ખરી માનત નહી. તેજ પ્રમાણે પુનર્જન્મની અને આત્માના અસ્તિત્વપણાની વાત છે. અમારી ગાઢ અજ્ઞાનતાને લીધે અમે એ વાતને જરા-પણ ખરી ન માનતા, એવા મોટા વિદ્વાન થઈ પડ્યા છીએ કે, જે અ-

યોમા એવા મહાન વિષયો લખ્યા છે, તે ગ્રંથો માત્ર મનોરંજક અરે-
ખિયન નાદૃશની વાતો છે, એમ સ્પષ્ટ માનીએ છીએ. પણ પૂર્વની
સ્થિતિ, હાલ આપણે જેવી માનીએ છીએ તેની હોતી. જે પ્રમાણે
સૂર્યના કિરણો જગ્યા મળે છે તે તે ઠંડાણે પ્રસરે છે, તેજ પ્રમાણે
યોગીઓની શક્તિ યોગના પ્રભાવ પ્રમાણે વૃદ્ધિગત થાય છે. આત્મા
ચર્મચક્ષુથી જેવામા આવતો નથી, તે માત્ર જ્ઞાનચક્ષુથી જ જોઈ શકાય
છે. શરીર અને આત્મા એ બે ભિન્ન છે. જેમ તમ લોહમા રહેલો
અગ્નિ તેનાથી જુદો છતાં જેમ તે જેવામા આવતો નથી, પણ વસ્તુત
તે લોહથી જુદોજ છે, તેમજ શરીર અને આત્મા પણ જુદા જુદાજ છે

હવે આપણે ઇન્દ્રિયોની મારફત આત્મા એક ભિન્ન વસ્તુ છે કે
કે તે જોઈએ. પ્રત્યેક અવયવોમા આત્મા હોતો નથી. સર્વ અવયવ
મળીને આત્મા થાય છે. ફળ લાલ, સુગંધમય અને કોમલ છે, તે
જેવાનું અને તપાસવાનું કામ જુદા જુદા અવયવોનું છે. આ ઉપ
રથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે, કે ઇન્દ્રિયો કદા આત્મા નથી. તેજ પ્રમાણે
મનની વાત છે. જે પ્રમાણે આખની શક્તિ જેવાની છે, તેજ પ્રમાણે
મનની શક્તિ જાણવાની છે. મન એ માઇ સાક્ષાત્ જીવ નથી. તાત્પર્ય
માત્ર એટલુંજ કે જીવ એ ઇન્દ્રિયોથી મર્વિયા ભિન્ન છે

ત્રણ પદાર્થની અદર આખી સૃષ્ટિનો મહાવેશ થયેલો છે, એમ
ઋગ્વેદમા જણાવેલું છે. ‘ દ્વા સુપર્ણા સયુજા સન્ધ્યાયા સમાન વૃક્ષં પરિશશ્વ
નાતે इत्यादि ’ તે ત્રણ પદાર્થ પ્રકૃતિ, જીવાત્મા અને પરમાત્મા છે. જીવ
એ શરીરથી ભિન્ન છે. શરીરનો નાશ થાય છે, પણ જીવનો નાશ થતો
નથી. તે અનાદ્યનન્ત છે ‘ નન ઝિદતિ ગમ્નાર્ણ નન ઝ્ઞતિ પાવક ’

એટલે અગ્નિ યા પાણી યા શસ્ત્ર તેનો નાશ કરી શકતા નથી. આથીજ સિદ્ધ થાય છે કે જીવ એ સ્વતંત્ર છે. કીડીથી તે હાથી સુધી સર્વને જીવ છે. ‘અહમસ્મિ’ I am ‘હુ છુ’ એમ પ્રત્યેક માણસ કહે છે. પોતપોતાના જીવના રક્ષણ માટે દરેક પ્રાણી પ્રયત્ન કરે છે, એજ ખતાવી આપે છે કે જીવતુ અસ્તિત્વ સર્વ માન્ય છે.

‘Evolution Theory’ અને ‘સાખ્ય શાસ્ત્ર’ મા સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સમઘી વર્ણન કરેલું છે. આ વિષયમાં આર્લ્સ ડાર્વિન, હર્બર્ટ સ્પેન્સર, ધણા ઉંડા ઉતરેલા જણાય છે. સર્વ પદાર્થનો સૂક્ષ્મ વિચાર કર્યા પછી સાખ્ય શાસ્ત્રમાં આત્માનો વિષય અતિ ઉત્તમ રીતિએ સમજાવેલો છે જેમ અન્નમાથી દુધ, દુધથી દહી, દહીંથી માખણ, માખણથી ઘી અને ઘીથી બાળ્ય વિગેરે અનેક રૂપાંતર થાય છે તેમજ શરીરની સ્થિતિ પણ છે. અન્નથી વીર્ય, વીર્યથી ગર્ભ, ગર્ભથી ઉત્પત્તિ, પછી બાલ્યાવસ્થા, શિશ્વવસ્થા, કિશોરાવસ્થા, સ્થવિરાવસ્થા, વૃદ્ધાવસ્થા, અને અન્તે મૃત્યુ, એવા શરીરના અનેક રૂપાંતર થાય છે. શરીરના સઘળા અવયવોમાં આત્મા રહેલો છે. એના અનસ્તિત્વનો અભાવ છે આપણે મર્વ પદાર્થ જાણીએ છીએ, અને જાણવું એ એક ચૈતન્યશક્તિ નો ગુણ છે. અને તે ચૈતન્ય શક્તિ આત્મા વગર હોતી નથી. સૂર્ય હોય તોજ પ્રકાશ હોય છે. રાત્રીએ સૂર્યાભાવે પ્રકાશનો પણ અભાવ છે. પ્રકાશ દેખાય છે ત્યારે સૂર્ય હોવો જોઈએ એમ માનવું જોઈએ. તેજ પ્રમાણે અમે જાણીએ છીએ એટલે કે અમારાના ચૈતન્યશક્તિ છે. એ ઉપરથી આત્મા છે એમ સ્પષ્ટ માવમ પડે છે. ચૈતન્યશક્તિ છે તેથીજ સર્ગી મનઘી મર્વ

વ્યાપાર બંને છે. તે બંને ન હોય તો તાબડોતોબ સંધ્ય કથળી જાય. હાલના ડાક્ટરોને, જ્યારે ‘જીવ છે કે નહીં’ એ શકભરેલી વાત છે, ત્યારે અમારા પ્રાચીન વિદ્વાન વૈદ્યો એ વિષયમાં સાચું જ્ઞાન ધરાવતા હતા. ચરક, શુશ્રુત એ યોગ્ય અષ્ટધાતુ વર્ણવેલી છે, તેમાં જીવ એ પણ એક છે. હાલની વિદ્યાર્થી મહાશયી બુદ્ધિ, સાકાર પદાર્થ જાણી શકે, પણ નિરાકાર પદાર્થ જાણતા તે કશું જાણે નથી. જે પદાર્થનું જ્ઞાન ધારણીથી થવાનું નથી તેને માટે ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ કરીએ તો તે આપણી કેવી મોટી ભૂલ છે. આપણા પેટમાં દુખતું હોય તો તે આપણે આખે જોઈ શકતા નથી, યા કાને સાંભળી શકતા નથી. તે જાણવાને બુદ્ધિની જ જરૂર છે. તે પ્રમાણે અતીન્દ્રિય વાત જાણીને સમજી લેવી જોઈએ.

વૈશેષિક શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે ‘આત્માન્યાત્મા મનસો સંયોગ વિશે-
યાદાત્મ પ્રત્યક્ષ’ એટલે મન અને આત્મા એ બેનો વિશેષ સંબંધ થવાથી આત્માનું જ્ઞાન યથાર્થ થાય છે. તેનો વિશેષ સંબંધ નહીં થયો હોય તો તે જ્ઞાન થતું નથી. આત્મા અને મનનો સંબંધ હમેશનો છે. પરંતુ તે સંબંધથી આત્મબોધ થતો નથી એમ કહ્યાદ
ઋષિનું પણ કહેવું છે. હાલના જીવનશૈલીના માણસ ધરાતીઓના હોટેલમાં જઈને આમ્રસ, મોડા, શરબત, વિગેરે વસ્તુઓનો ઉપયોગ લઈને વ્યર્થ ગળા મારનાર આગલા પુરૂષો નહોતા, પણ ઉદરપોષણ નિમિત્ત ધાન્યનો અકેક કણ વીણીને, નિર્જન વનમાં રહીને, જન સમક્ષે અતિ ઉપયોગી એવા પરમાત્માના વિષયના વિચારમાં અહર્નિશ કાલ કમળ કરતા હતા. પોતાનું મર્વ આયુષ્ય આવા મુદ્દમ વિચારમાં

આપણા લાભ માટે ગાળ્યું છે, તેથી એવા મહાત્માએના વિચાર ધણાજ કિમતી અને મહત્વના હોવા જોઈએ. હર્ફર્ટ સ્પેન્સર જેવા અથકારોના એક એ અંગ્રેજી વાચી હાલના તરૂણ વિદ્વાનો આપણા પ્રાચીન ઋષિઓને નિંદે છે, એ કેટલું શોકજનક છે ! આપણા ઋષિઓએ જે જે માર્ગ અને જે જે ગિયા ખતાવી છે તેને અવલખી ન રહેતા જ્યારે અમે જીવાત્મા છે કે નહીં એવી શક્યો, તેઓના ખતાવેલા માર્ગ જોયા શિવાય કાઢીએ, તો હે ભાઈઓ ! એમા દોષ આપણો કે આપણા પાચીન ગુરૂજનોનો ? મારા હાથમા આ એક લાકડી છે, તે એક અધ પુરૂષને ખતાવી હોય અને તે વિષે તેને ધણુંએ કહ્યું હોય તથાપિ તેની કલ્પનામા એ ન દસતી હોય તો તે ઉપરથી શું આપણે એમ માનવું કે તે વસ્તુ લાકડી નથી. અધને દ્રષ્ટિ નથી, તેમા આપણો શો મહાજ ? તે પ્રમાણે આપણને આત્મા વિષે જ્ઞાન થતું નથી, તેથી એમ નહીં કહી શકાય કે આત્માસ્તિત્વ નથી ન સમજવું એ દોષ આપણોજ. આપણે આત્મવિષયક વિષયનો યથાયોગ્ય વિચાર કરતા નથી પણ એકદમ યથાઝગિ નિશ્ચય કરી બેસીએ ટેંચે, એ કંઈ ઉત્કૃષ્ટ માર્ગ નથી. હાલના ડાકટરોનો એવો મત છે કે “ અત્યંતશક્તિ ઝેનમા (મગજમા) રહે છે. ક્રિયાજનક અને જ્ઞાન જનક એવા એ તત્તુ ઝેનમાથી નિકળી શરીરના સર્વ ભાગમા પસરેલા હોય છે, અને તેથીજ સધળો વ્યવહાર ચાલે છે ’ એ ભાઈઓને અમારે એ વિષયમા એટલું પુછવાનું છે, કે જ્યારે સર્વ શરીરમા જ્ઞાનતત્તુ પસરેલા છે ત્યારે એવી કલ્પના કરો કે આપણા હાથમા મહાવ્યથા કારક એક ગોડ થયું છે, એની વેદના જાગૃત અવસ્થામા થાય છે,

પરંતુ જ્યારે આપણે ગાઠ નિદ્રાવશ થયા હોઈએ છીએ ત્યારે એ દુઃખતુ સ્મરણ રહેતુ નથી. એતુ શુ કારણ ? ત્યારે પણ જ્ઞાનતત્ત્વ ત્યા હોય છે, અને નિદ્રામા દુઃખનુ ભાન થતુ નથી. એ ઉપરથી આપણુ સવને સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે જ્ઞાનતત્ત્વ અને જીવાત્મા એ ભિન્ન ભિન્ન વસ્તુ છે. મગજમા જ્ઞાનશક્તિ છે એ ડાક્ટરોનુ કહેવુ ભૂલભરેલુ છે. એ લોકોના કહેવા પ્રમાણે શરીરમાના ન્યેક પરમાણુ ૪૦ દિવસે પોતાનુ સ્થાન છોડી બીજુ જગ્યાએ જાય છે એ તેની ક્રિયા એક સરખી અવ્યાહત છે. હાથના પોચાના પરમાણુ કટલાક વર્ષે પગના તળીયામા યા તો શરીરના કોષપણુ બીજા ભાગમા જોવામા આવે છે એ પ્રમાણે સાત વર્ષે તે સર્વ પરમાણુ ગિરકુલ નિકળી જઈ તેની જગ્યાએ બીજા નવન ક્રિત્ત થાય છે. યદિ એક પુરુષ એક વર્ષ અથવા ષણ્માસ પર્યંત દરરોજ પાચ શેર પેડા ખાય તો આ ક્રમ પ્રમાણે કેટલી ખાડી પેડા તેના પેટમા હોવા જોઈએ ? અને તેનુ પેટ કટલ કુતી જવુ જોઈએ ? પરંતુ એવુ થતુ નથી જેમ ગગાનુ પાણી અગાડી વધે છે અને તેની જગ્યાએ નવુ જળ આવે છે તેજ પ્રમાણે આપણા શરીરની સર્વથા મિથિતિ છે અર્થાત દરેક વસ્તુનુ ઉપપાતર થઈને આખરે તે નાશને પ્રાપ્ત થાય છે એ પ્રમાણે સાત વર્ષે જ્યારે શરીરના સર્વ પરમાણુઓ નિકળી જઈ બીજા નવન ક્રિત્ત થાય છે, ત્યાર જે દષ્ટાત હવે હુ કહુ છુ તેની સાથે કેટલે અશે તે યથાર્થ નિવડે છે તે જુવો.

એક બ્રાહ્મણના છ વર્ષની એક છોકરો વેદાધ્યયન સાડ કાશી ગયો હતો. તે ત્યા સાડ વર્ષની વય સુધી રહી અધ્યયન પુરૂ કરી હવે સ્વદેશ પાછો ફર્યો છે. આવપણુમા જ વસ્તુઓ તેના જોવામા આવી

હતી તે તે વસ્તુઓનું સ્મરણ હાલ તેને છે. આટલા લાખા સમયે પણ તેની જ્ઞાનશક્તિ અને સ્મરણ શક્તિનો નાશ થયો નથી. આવે પ્રસંગે ડાકટરોના મતનું વાસ્તવિકપણું કેટલું તે જણાઇ આવે છે. એક વાર એવાર, એ પ્રમાણે ક્રમે કરી દશવાર જ્યારે જ્ઞાનતંતુ નવા ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે સ્મરણ શક્તિ રહેવી ન જોઇએ પરંતુ વાસ્તવિક રીતે એ ખરું નથી. જો પરમાણુ જ્ઞાનતંતુ હોય તો જ્ઞાનનો નાશ થવો જોઇએ, પરંતુ એમ થતું નથી જ્ઞાનતંતુ અને આત્મા એ ભિન્ન છે. હવે અષ્ટ દેખાશે કે પરમાણુ શરીરમાથી નીકળે છે પણ આત્મા નીકળતો નથી. તે તો સહીમલામત છે અને તેનાથીજ માત્ર જ્ઞાન થાય છે. એનદ્વિવિધ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ અતિશ્રમસાધ્ય છે

વદિક લોકાનું એવું માનવું છે કે જીવને ઉત્પત્તિ યા નાશ નથી. ક્રિષ્નિયન અને મુસલમાન લોક જીવને સાદ્યત માને છે તેઓનું કહેવું સૃષ્ટિનિયમવિરુદ્ધ છે કારણ જની ઉત્પત્તિ તેના નાશ, એ નિયમ છે જીવન જ અવિનાશી માને છે તેઓ પુનર્જન્મને પણ માને છે. વળી કેટલાએક પુનર્જન્મ કથુલ કરતા નથી પરંતુ એ વિષય ઘણો સૂચ્ય છે. સસ્કૃતમા એ વિષય ઉપર એક ગ્રંથ છે જે હાલના અમારા બી એ એમ એઆને પણ સમજવો મુશ્કેલ છે

ઈશ્વર, જીવાત્મા, પુનર્જન્મ ઇત્યાદિ ન માનનારાઓ પ્રત્યે અમારો પ્રશ્ન છે કે તમારી રાજાના મુળ હેતુ શું છે ? પ્રશ્ન કરવામા ચાર ઉદેશ સમાયલા હોય છે. પ્રથમ તેની માહિતી મેળવવા માટે, બીજો અનુમત લેવા સબધી, ત્રીજો માહિતી હગવવા સાડ અને ચોથો માત્ર કુત્સિત રીતે દોષ કાઢવા સબધી આ ચાર પ્રકારમાથી તમારો પક્ષ આ પક્ષનો છે ? ખરા પાર્મજીનાસુખાંગે પુણ્યનારા

વીરલાજ, પરંતુ માત્ર નિંદા એજ ઉદ્દેશવાળા અસખ્ય. આ જગતમા સૃષ્ટિના નિયમ પ્રમાણે પ્રત્યેક વસ્તુનું રૂપાન્તર થાય છે. તેજ પ્રમાણે જીવનું રૂપાન્તર શું ન થયું જોઈએ ? સદૃશપણે અને શાંત ચિત્તે વિચાર કરનારને તાત્કાલિક માલમ પડી આવશે કે, પુનર્જન્મ છે, યા નથી. જે પ્રમાણે શરીરમા રજ, માસ ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ, નાશ વિગેરે ભિન્ન ભિન્ન રૂપાન્તર થાય છે, તે પ્રમાણેજ જીવના પણ થવા જોઈએ, અને તેજ પુનર્જન્મ છે. એક જન્મ છોડી બીજો જન્મ ધારણ કરવો એ જીવનું રૂપાન્તર કહેવાય છે. પુનર્જન્મ નહીં માનનારા પુરો-ષોનો એવો આક્ષેપ છે કે “ પુનર્જન્મ જ્યારે અસ્તિત્વ ભોગવે છે ત્યારે અમને પૂર્વજન્મનું સ્મરણ કેમ રહેતું નથી ? જ્યારે અમને પુ-નર્જન્મની સ્મૃતિ રહેતી નથી ત્યારે પુનર્જન્મ નથી એમ માનવું જોઈએ ” આ તેઓનું કહેવું ઉપરઉપરથી જોતા ખરૂં બાસે છે, પરંતુ એ શકાનું સમાધાન કેવી રીતે છે તે જુવો.

જીવ જે ડોકાણેથી આવે છે તે ડોકાણેનું જ્ઞાન તેને હોતું નથી. મુસલમાન લોક એમ માને છે કે જીવને ધર્મસ્વર્ગમાંથી આ સ-સારમા મોકલે છે, ત્યાંથી તે માતાના ગર્ભમા પ્રવેશ કરે છે. પરંતુ આપણે ક્યાંથી આવ્યા તેનું જ્ઞાન તેને હોતું નથી જીવનું જ્ઞાન જ્યારે જીવને હોતું નથી ત્યારે શું આપણે એમ માનવું યોગ્ય છે કે જીવ નથી ? વળી જ્યારે આપણે ‘૭ મહીનાના બાળક હતા ત્યારે આપણી મા કાણ, બાપ કાણ, અને બેહેન કાણ એ જાણતા ન હોતા, તેથી આપણને માબાપ, ભાઈ બેહેન વિગેરે કોઈ પણ ન હોતું એ માનવું શું યોગ્ય છે ? એજ પ્રમાણે પુનર્જન્મ સંબંધી વાત છે. જેમ બીજમા વૃક્ષત્વ રહેલું છે પરંતુ તેને પાણી પામ કોછરીએ

નહીં, અને જોઇએ તેવી તળવીજ કરીએ નહીં, તો તેનું વૃક્ષત્વ હોતું નહોતું થઇ જાય, તે પ્રમાણે જીવ વિષે પણ સમજવું સામાન્ય શક્તિ અને વિશેષ શક્તિ, એવી જીવની એ શક્તિ છે. જાગૃતાવસ્થામાં સામાન્ય શક્તિ અને વિશેષ શક્તિ, યથાસ્થિત હોય છે. સ્વપ્નાવસ્થામાં વિશેષ શક્તિ મૂઝમ સ્વરૂપમાં હોય છે, અને સુષુપ્તિમાં તેનો લય થાય છે, તેથી તેને કંઈપણ જાણવાની શક્તિ રહેતી નથી. ન્યા સુધી જીવની શક્તિ બરોબર ઠેકાણે હોય છે ત્યાં સુધી તે સર્વ જાણી શકે છે. પણ જ્યારે તે ઠેકાણે હોતી નથી, ત્યારે તે કંઈ પણ જાણી શકતી નથી. બાહ્યાવસ્થામાં જે જે વાતો બનેલી હોય તેનું આપણને સ્મરણ રહેતું નથી, તેથી તે વેળાએ કાંઈ બન્યું નથી, અથવા જીવ નહોતો એમ શું માની શકાય કે ? તે સમયમાં જ્ઞાન શક્તિ ઘણીજ મદ્દમ અવસ્થામાં હોય છે

પતજલી ઋષિએ યોગથી પુનર્જન્મ જાણી શકાય છે એમ નિવેદન કરેલું છે. મહાભારતમાં એ વિષય સમગ્રી અનેક સ્થાનો છે. યોગશક્તિ ઘણીજ વધારવી જોઈએ, પણ અમારા જેવા મધ્યમ સ્થિતિના માણસોથી તે બનતું નથી કેટલાએક માત્ર એક માર્ગી અગ્રેજી ગ્રંથો વાંચી, મનમાં સાચા જુદા તેઓના વિચાર ન ગમે તેવા હોય તે ડસાવી, વિદ્વાતાનું ડોળ ધાવી, આપણા શાસ્ત્રમાં સર્વ જુદું છે એમ કહેનારાઓને, આપણા શાસ્ત્રની ખરી ખુશી શું છે તેની શું ખબર પડે ? અમારા પૂર્વજો મર્જી હતા, અને અમારો ધર્મ કવળ ખોટો છે, અમારામાં કાંઈ પણ પુરૂષાર્થ નહોતું, એવા શબ્દો હાલના વિદ્વાન વર્ગના મુખમાંથી નિકળવા અને તે સાબળવા એ શું થોડા દુર્દેવની વાત છે ? ન્યાને હાલના એક અગ્રેજ પ્રામાણિક ગ્રંથ-

કાર આપણી કલા કૌશલ્યતા વિષે મોટા વિચાર ધરાવે છે, અને પોતાના અથવા સ્પષ્ટ રીતે કયુલ કરે છે કે, આ દેશમાથીજ સર્વ વિદ્યા અમારે ત્યાં આવી છે, ત્યારે આપણા ભાઈઓ (અલ્પ જ્ઞાની) માત્ર નિન્દક અથવા વાચી આપણી નિન્દા કરે, એ કેટલું શોક-જનક છે ? પૂર્વે આર્યાવર્ત સર્વ કળાનું મુખ્યસ્થળ હતું. તેને વિષે પ્રસિદ્ધ રાજકવી રાજા ભર્તૃહરી એમ કહે છે કે. —

પુરા વિદ્વત્તાર્મીઢપશમવતા ક્લેશહતયે

ગતા કાલેનામા વિષયસુખસિદ્ધયૌવિષયિણામ્ ।

इदानीं तु प्रेक्ष्य क्षितितलभुजः शास्त्रविमुखान्

अहो कष्ट सापि प्रतिदिनमधोऽध प्रविशति ॥ ૧ ॥

એક ખ્રિસ્તી મિશનરી મિશનરે પોતાના વ્યાખ્યાન પ્રસંગે કહ્યું હતું કે, જોકે અમારા ધર્મશાસ્ત્ર (બાયબલ)મા પુનર્જન્મ સબધી કાંઈ પણ નિવેદન કરેલું નથી, તોપણ પુનર્જન્મ માનનારાઓને અમારાથી તેના વી-રૂદ્ધતા કાંઈ રહીએ આપી શકાય એમ નથી. ઇશ્વર ન્યાયી છે એમ જગતના સર્વશાસ્ત્રોનો સિદ્ધાંત છે. તેનાથી કાલત્રયમા પણ અન્યાય થઈ શકતો નથી, ત્યારે કોઈ અધ, કોઈ લગડો, કોઈ દરિદ્રી, એમ અનેક લોક દુખી જોવામા આવે છે એનું કારણ શું ? ઇશ્વરના ન્યાયી રાજ્યમા વિનાકારણે આમ બની શકે ખરું ? પોતાના શુભાશુભ કૃત્ય પ્રમાણે સર્વને ન્યાયરીતીથી શિક્ષા મળવીજ જોઈએ, અને જ્યારે તે આ જન્મના કર્માનુસાર ન હોય, ત્યારે તે અન્ય જન્મકૃત કર્મનું પરિણામ હોવું જોઈએ. વળી પુનર્જન્મ નહીં માનનારા પ્રત્યે એવો પ્રશ્ન છે કે, જે પુણ્ય કરે છે તેને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને જે પાપ કરે

છે તે નરક સેવે છે. ત્યારે જે પુણ્ય પણ કરતો નથી, અને પાપ પણ આચરતો નથી, પણ મધ્યમપણે જે વર્તે છે તેને મરણાંતર કેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે ? સ્વર્ગપ્રાપ્તિ થાય એવું પુણ્ય ન આચરવાથી જ્યારે સ્વર્ગ મળતું નથી, અને નર્કપ્રાપ્તિ થાય એવું પાપાચરણ ન કરવાથી નર્ક પણ મળતું નથી, ત્યારે તેની અગાડી કેવી ગતિ થશે ? આ પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર કોઈ આપી શકે એમ છે ? એને પુનર્જન્મ કહેવા પડે છે એથીજ પુનર્જન્મ છે એ સ્પષ્ટ છે. ખીજા અનેક યુક્તિથી એ સિદ્ધ થઈ શકે છે પરંતુ સમય ધણો થઈ જવાથી વિશેષ વિવેચન હાલ કરવું, હું યોગ્ય ધારતો નથી. પ્રતિશુભમ.

ભાષણ ૨ જી.

મનુષ્યજન્મની સફળતા

તા. ૧૫ જુલાઈ સને ૧૮૯૪ ને દિવસે ફરામજી કાવસજી ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં રાવળહાદર ઓનરેબલ જસ્ટીસ મહાદેવગોવિંદ રાનડેના અધ્યક્ષપણા નીચે બ્રહ્મચારી શ્રીનિત્યાનન્દજી મહારાજે મનુષ્યજન્મની સફળતા એ વિષય ઉપર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું તે નીચે મુજબ છે:-

આજનો મારો વિષય ‘મનુષ્ય જન્મની સફળતા’ એ છે. એ સફળતા મનુષ્યને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય તે વિષે મારે આજે વિવેચન કરવાનું છે. મનુષ્યની પ્રકૃતિ અનેક તરેહની છે પરંતુ આ જગત મધ્યે સર્વ મનુષ્યજાતિનો વિદ્વાન અને અવિદ્વાન એવા એ ભાગમા સમાવેશ થઈ શકે છે. અવિદ્વાન લોક રેલ્વેના ઇજીનની ગતિ પ્રમાણે વર્તનારા છે. તેઓમા સારાસાર વિચારનો અભાવ હોય છે. ઇજીન ફક્ત ચાલવું એજ જાણે છે, અમુક રેકાણે કયું નિશ્ચિત સ્થાન છે, આ ભાવનગર છે કે સુરત, એ વિષે તેને લેશમાત્ર પણ ભાન હોતું નથી તદ્વત અવિચારી લોકોનું વર્તન હોય છે. તે ‘ગતાનુગાતેકત્વા’ પ્રમાણે ખાન પાનમા નિમગ્ન રહી, પોતાનું સર્વ આયુષ્ય નિર્રર્થક ગુમાવે છે આપાત્તુ યુ કર્તવ્ય છે, અથવા આપણો જન્મલાભ શો છે, તે વિષે તેઓને ચત્કિચિત્ જ્ઞાન યા ભાન હોતું નથી. આપાત્તુ યુ કર્તવ્ય છે, તે મનુષ્ય માત્ર અવસ્ય જાણવું જોઈએ. અથર્વ વેદમા નિવેદન કરેલું છે કે યથા બ્રહ્મચર્યુપર્વં મરન્તિ યથર્તવઃ ક્રતુભિર્યાતિ શાકમ્ । ‘જન્મ દિવસ પછી રાત્રી તેમ જગત્ એકપણી એક અનુક્રમે આવે છે, તે

પ્રમાણે હે મનુષ્ય ! તુ તારું કર્તવ્ય કર તમે તમારું કર્તવ્ય અહીં નિશ નિયમિત સમયે કરે. જે પ્રમાણે શાળાના વિદ્વાન શિક્ષકો એશિયા ખંડની ભૂગોલ શીખવતા પહેલાં પોતાના શિષ્યોને તેનું સામાન્ય જ્ઞાન આપે છે, તે પછી પ્રત્યેક દેશ વિશેષ જ્ઞાન બોધે છે, અને તેનું ઉત્તમ રીતીએ જ્ઞાન મનપર ઠસાવવા સારું જેમ નકશાની મદદ લે છે, કારણ કે પુસ્તક દ્વારા ભૂગોલ જ્ઞાન ઉત્તમ થવાનો સંભવ નથી, તે પ્રમાણે વેદશ્રી પુસ્તક, અને ગૃહ્યશ્રી પી નકશાના આધારે મનુષ્યનું કર્તવ્ય શું છે તે પરમકૃપાળુ ઇશ્વરે આપણું સર્વને બતાવેલું છે. તે આપ બાધઓની સમક્ષ આજે ૯ યથાશક્તિ નિવેદન કરું છું.

જે પૃથ્વી ઉપર આપણે વાસ કરી રહ્યા છીએ તે પોતાનું કર્તવ્ય કરવામાં કદી ચુકતી નથી. દરરોજ ચોવીસ કલાકમાં તે એકવાર પોતાની આસપાસ ફરે છે, અને વર્ષમાં એકવાર સૂર્યની પ્રદક્ષિણા કરે છે. આપ, તેજ, વાયુ, આકાશ, સૂર્ય, ચંદ્ર, વિગેરે પણ પોતાના કાર્યમાં ચુકતા નથી. જડ વસ્તુ વિશે ન બોલતા હાલચાલ કરનારા પ્રાણી તરફ લક્ષ દર્શાવે તો માનુષ પડશે, કે તે પણ પોત પોતાનું કર્તવ્ય યોગ્ય રીતીએ કર્યા જાય છે. તેજ પ્રમાણે આપણી દ્રિષ્ટિ પણ પોત પોતાનું કર્તવ્ય યથાનિયમ પાળે છે. આ બ્રહ્માડમાં એની એક પણ વસ્તુ દૃષ્ટિપથમાં આવતી નથી, કે જે પોતાનું કર્તવ્ય નહિ બજાવત હોય ત્યારે સર્વથી એક અને જ્ઞાની એવો જે મનુષ્ય પ્રાણી, તે જે પોતાનું કર્તવ્ય વિસરી, વ્યર્થ ભારણ થઈ પડે તો તે કેટલું દુઃખ પ્રાપ્ત અને સતાપજનક થાય ?

કર્તવ્ય એ વિષય ઘણો વિસ્તૃત છે. આપણું કર્તવ્ય અનેકઘા છે. પરંતુ આત્મરક્ષણ, શુધ્ધિ, સત્તાનરક્ષણ, સમાજ સંસ્થા, મનો-

રજન, અને ધર્મ વ ઇશ્વરોપાસના, એવા જે છ ભાગમા એનો સમાવેશ થાય છે તે વિશે આપની સમીપ હું સૂક્ષ્મ રીતિએ વિવેચન કરું છું. કારણ આપ સધળાઓ બહુશ્રુત અને વિદ્વાનો છો.

આપણા ઋષિવર્ય અત્રી મહારાજે ચરક નામના ગ્રંથમા જન્મલુપ્ત છે કે પ્રાણેષણ ધનેષણ પરલોકેષણેતિ આસન્તુ સ્વચ્ચેષણા પ્રાણેષણ તાવત્ પૂર્વતરમાપચેત કસ્માત્પ્રાણપરિત્યાગોત્તિ સર્વપરિત્યાગ “ પ્રત્યેક મનુષ્યને પ્રાણુની, ધનની, અને પરલોકની, એવી ત્રણ પ્રકારની ઇચ્છા હોય છે. પ્રાણુનું રક્ષણ કરવું એ મનુષ્યનું પહેલું કર્તવ્ય છે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારેની પ્રાપ્તિ થવી એ મનુષ્યજન્મની સરક્ષતા છે, ને તે માત્ર પ્રાણુને અવલખીને રહ્યું છે. જે શરીરની પ્રકૃતિ સારી ન હોય તો એમાનું પહેલું કર્તવ્ય કર્મ છે. પ્રત્યેક મનુષ્યે શરીર પ્રકૃતિ નિરોગી રાખવા માટે આરોગ્ય સમ્બંધી જ્ઞાન મેળવવું તદ્દય એવું જ્ઞાન મેળવીને પોતાના દેહનું રક્ષણ કરનારાઓ આપણા દેશમાથી હાલ યોગ મળી આવશે કૃષ્ણકાળમા જ્યારે અતિશય તૃપ્તિ લાગે છે ત્યારે તે મટાડના, સારાસાર વિચાર કર્યા વગર, ગટ ગટ ઘાગુ પાણી પીને પોતાનું શરીર બગાડનાર, આપણામા યોગ મળી આવશે નહીં નિયમ વિરૂદ્ધ ચાલી પોતાનું આરોગ્ય બગાડનારના અનેક ઉદાહરણો મળી આવશે.

આ દેશમા મજુરી કરી ગરીબાઇથી, અતિદુઃખે પોતાનું અને પોતાના કુટુંબનું યથાચોગ્ય સરક્ષણ નહીં કરનારા કાંઈ યોગ નથી. નિવસમા મજુરી કરી એ ત્રણ આના પેદા કરનાર પોતાના બાળ મરણાઓનું અને પોતાનું પોપણ જ્યારે બગાળવું કરી શક્તા નથી,

ત્યારે તે દુઃખી જીવ એક મણુ અનાજ ત્રણ કોશ લઈ જવાની શક્તિ ન હોય તોપણ ઉદરનિભિત્ત એ મણુ અનાજ છ ગાઉ લઈ જઈ પોતાની પ્રકૃતિ બગાડે છે અને જલદી મોતના પંજમા ફસાઈ પડે છે.

હવે મધ્યમ વર્ગના લોકોની સ્થિતિ જોઈએ તેઓને પ્રાત્ર કાળમા આઠ વાગે નોકરીપર હાજર થવું પડે છે બાર બાર કલાક કામ કરવું પડે છે. ત્યારે નિર્વાહ પુરતો દશ પદર રૂપિયાનો પગાર મળે છે. કામ કરી કરીને માદા પડે છે પણ તે બિચારા કરે શું ? ખાવાને તો દરરોજ સવાર સાજ જોઈએ આવા પ્રકારની મધ્યમ લોકોની દુઃખાત્મક સ્થિતિ છે મહોટા વિદ્વાનોની સ્થિતિ વળી જુદીજ છે. બી. એ, એમ એ, એલ એલ બી વિગેરે પદ્વી મેળવવા માટે અતિ શ્રમ કરવો પડે છે. ત્યાંજે તેઓને કંઈ સારી નોકરી યા રોજગાર મળે છે પણ શરીરે બિચારા ક્ષીણ થઈ જાય એટલે તેઓથી વિશેષ પરિશ્રમ થઈ શકતો નથી ખાલી બપોદા મારવાને એ લોક ગાડી ઘોડામા બેસી શરે છે, આનંદ મેળવે છે, તેને જોઈ શાળાના વિદ્યાર્થીઓ એવી લાલચા કરે છે, કે આપણે બી એ એમ, એ. થઈએ તો આવી મોજ મળી મળી મારવાની મળે- તેથી અત્યંત શ્રમ લઈ શરીરની આગવ્યતા સભાળ્યા વગર વિદ્યાભ્યાસ કરે છે વળી એ સિવાય શાળામા અને કોલેજમા શિક્ષોસોશી વિગેરે ગલન વિપય શિખવા માટ માથા પછાડવા પડે છે, ત્યારે તે ધ્યાનમા રહી શકે છે રાત્રી ધરની પીડા તો જુદી પોતે તો દુર્જન, અંત ધરમા સાળ સત્તર વર્ષની પોતાની સ્ત્રી હોય, ત્યાં પણ ધર સસાર સભાળવો જોઈએ તે પણ દુઃખમા દુઃખ ઉમેરનાર મદદ મેલતને એકાદી પગીશા પાગળ થયા પછી નોકરી

મેળવવાની ઉત્સુકતા, તેમા પણ વખતે નિષ્ફળતા. હવે શરીરનો શો દોષ ? મન ખગડે છે, આખો અદર પેસી જાય છે, અને અન્ન પણ ખરોખર પચતું નથી. આખરે તે બિચારા જલદી ચમદેવને શરણે પહોંચે છે. મનુષ્ય ગણત્રીયા માલમ પડી આવ્યું છે કે ઇતર લોક કરતા ગરીબ બિચારા ટ્રેજ્યુએટ જલદી મરે છે તેઓ જલદી મરે એવી ઇશ્વરની તેઓ ઉપર કદાચ અવદૃષ્ટા હશે કે શુ ? આમ થવાનું કારણ એજ કે તેઓ ઉપર શિક્ષણ વિગરેના ભારી બોજ આવી પડે છે.

પોતાના શરીરની પ્રકૃતિ નિરોગી રાખવા માટે યોગજ લોકો વિચાર કરે છે દરેક મનુષ્યને વૈદિક સખધી યોગીધણી માહિતી હોવીજ જોઈએ આશ્વિનમા કારેલા ખાવાથી પિત્તની વૃદ્ધિ થાય છે. અને કાર્તિકમા દહી ખાવાથી જવરાદિક પ્રાપ્ત થાય છે માટે અમુક ઋતુમા અમુક વસ્તુનું મેવન કરવાથી, પ્રકૃતિ નિરોગી રહે એત-ત્સખધી જ્ઞાન પ્રત્યેક મનુષ્યને હોવું જોઈએ વિશેષ કરીને વ્યાધિ ઉપાધિનું મૂળ, આપણો પ્રમાણ છે. વ્યાધિ-ગ્રસ્ત થયા પછી ઔષધોપાય કરતા કેટલી હાની થાય છે ? અત્યંત પ્રિય, એવા જે પુત્ર કલત્ર તે ગમતા નથી. કાર્યની શ્રમતા, ઉપયોગી સમયનો નાશ, ઔષધોપચાર સખધી ખરચ, ઘરની સર્વ મડળીની ચિતાનુર હાલત, ટાકર લોકાના કાલાવાલા વિગેર એવી એવી અનેક આદતો આવી પડે છે કે એકવાર પ્રકૃતિ ખગડી તે પૂર્વવત્ કાન્તયમા થતી નથી. પતજલી ઋષિએ યોગશાસ્ત્રમા નિવેદન કરેલું છે કે, ‘હય ઋગ્વમનાગતં’ એટલે પ્રત્યેક મનુષ્યે એનો પ્રગન્ન કરવો જોઈએ કે ભવિષ્યમા દુખ

આવી પડે નહીં. સર્વથી પેનું કર્તવ્ય શરીર સરક્ષણુ છે. વ્યાધિ થતા પહેલા સર્વ ભાષ્યોએ ખબરદાર રહેવું જોઈએ હમેશ અન્ન ડુબુ હોવું જોઈએ તે વિષે આપણા ભાષ્યોને કાષ્ઠપણુ માહિતી નથી એ શું યોડી શરમની વાત છે ?

મનુષ્યની સાધારણ આયુર્ભયાદ ૧૦૦ વર્ષની છે. ‘ઋતુ જીવેમ શરદ શતામ્’ એમ વેદમા વર્ણવેલું છે વળી ‘ત્રયાયુષ જમદાગ્નિ’ વિગરે પ્રમાણે છે. યોગાભ્યાસના બળથી ૩૦૦ વર્ષ પયત મનુષ્ય જીવી શકે છે. પરંતુ સાપ્રત કાળમા ૧૦૦૦ માં ૧૦ આસામી ભાગ્યે સો વર્ષ સુધી જીવતા મળી આવે છે એનું મુખ્ય કારણ એ છે કે આપણે બ્રહ્મચર્ય, આચરણ, ખાન પાન, પ્રત્યે બિલકુલ લક્ષ આપતા નથી મનુષ્ય પ્રાણી, આત્મરક્ષણુ શું છે એ બરાબર જાણતા હોય, અને શાસ્ત્રાધારે ચાલે તો ના વર્ષ પર્યંત મહજ જીવી શકે

આપણું બીજું કર્તવ્ય ‘જીવિકા’ એ છે શરીરનું પોષણ કરવા માટે મનુષ્યે કામને કામ ઉદ્યમ કરવાજ જોઈએ ઉદ્યોગવિના કામને પણુ નિભાવ થઈ શકે નહીં. સર્વજન ઉદ્યોગ કરે છે પરંતુ તે યોગ્ય છે ના નહીં એ વિષ ધણા યાચજ લક્ષ આપે છે ધણા પ્રારબ્ધને પકડીને બેસનારા હોય છે હિંદુ, અને ક્રીશ્ચીન, મુસલમાન વિગેરે વિગ્નતિય લોકોનું પ્રારબ્ધનું માનવું એમા મતભેદ છે અમે અમારા પૂર્વજન્મોપાર્જીત કર્મને પ્રારબ્ધ સમજીએ છીએ અત તે લોક બુદ્ધાની (ધર્મરતી) ધજાને પ્રારબ્ધ માને છે જે જે જલપ્રાપ્તિ આપણને થાય છે તે સર્વ પૂર્વજન્મકર્મોનુસાર છે એમ અમારું માનવું છે પરંતુ વિનાઉદ્યમ માત્ર પ્રારબ્ધથીજ ફલપ્રાપ્તિ થતી નથી. મહાભા

રતમા લખેલું છે કે ‘ યાઃ ક્ષત્ર મૃતમ્ન અદ્વિગપાવિત તયા । જનય-
ત્યદ્ધર કર્મ ટ્રુણા તદ્વત્પુનર્મવમ્ ॥ (ભારત. શા પર્વ અ ૩૨૧ શ્લોક ૩૨)
પૂર્વજન્મનું ફલ ખીજ ૩૫ છે. તે ખીજને કિંમત ૩૫૧ ભૂમિમા વાગ્યુ
ન હોય પણ પેટીમા ખાધી મુક્યુ હોય તો તેના ફળ મળે ખરા કે ?
તેને યોગ્ય જગામા વાગ્યુ હોય, ખાતર નાખ્યુ હોય જલ સિચન
કર્યુ હોય, તો ફલની આશા રખાય. પ્રકાશ અને દૃષ્ટિ એ કિંમતના
સયોગે વસ્તુ દાષ્ટગોચર થઈ શકે છે. માત્ર પ્રકાશ યા માત્ર દૃષ્ટિયી,
અસ્તિત્વ ’ । પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેજ પ્રમાણે કિંમત અને પ્રારબ્ધના
સયોગે ફલપ્રાપ્તિ સમજવી માત્ર પ્રારબ્ધથી કાઢ ફલ મળતુ નથી.
કિંમતને વિશેષ પ્રાધાન્ય આપેલું છે. મહાભારતમા વ્યાસમુનીએ
સૂચવેલું છે કે ‘ યથા દિષ્ટપરં ત્યેકે યથાપિ દૃઢવાદિક ડમાવપિ શઠા-
વતા કમત્તુદ્ધિ. પ્રગસ્યર્ત ॥ ૧ ॥ યોદ્ધા દિષ્ટમુપામનો નિર્વિચેષ્ટ મુલ
શયેત ॥ અવસીદંમ દુર્જુદ્ધરામો ધર્મ દ્વોદકે ॥ ૨ ॥ (ભા વ. પર્વ.
અ ૩૨) જે પુરૂષ પ્રારબ્ધપર મધળો વિશ્વાસ રાખી કિંમત કરતો
નથી, ને સ્વસ્થ બેસી રહે છે, તેનો નાશ થાય છે. સમારમા પ્રાર-
બ્ધને અવલખીને રહેનારા અને ‘ યદ્વાવિ તદ્વાવિતિ ’ એમ કહેનારા
મર્ખ હોય છે કિંમત મિત્રાય સર્વ વ્યર્થ છે. કિંમતગવિષે બુદ્ધિ રાખ-
નારા પુરૂષ શ્રેષ્ઠ હોય છે લાલના પ્રસંગે જે મકાનમા આપણે એકત્ર
થયા છીએ, તે કંઈ આપોઆપ પ્રારબ્ધથી નિર્માણ થયુ નથી. જ્યારે
અનેક પુરૂષોએ અનેક પ્રકારના કિંમત કીધા, ત્યારે આ મદિર અ-
સ્તિત્વમા આગ્યુ છે. કિંમતગથી શુ કાર્ય થાય છે, અને પ્રારબ્ધપર
વિશ્વાસ રાખ્યાથી મનુષ્ય કેવી સ્થિતિએ પહોંચે છે, તે ઇંગ્લેન્ડ અને

અમારો દેશ આ હિંદુસ્થાન એની સ્થિતિ જોવાથી સહજ સમજી શકાશે. જુવો શુક્રનીતિમા કથન કરેલું છે કે 'ધીમન્તો વન્ધ્યચરિતા મન્યન્તે પૌરુષ મહત્ ॥ અશક્તા પૌરુષ કર્તુ ક્લેમા દેવમુપાસતે ' જેનું અર્થિત વંદનીય છે એવા મહાત્માઓ ઉદ્યોગનેજ શ્રેષ્ઠ માને છે. ઉદ્યોગ નહીં માનનારા એવા જે નપુસકો તે પ્રારબ્ધ પ્રારબ્ધની ખૂબી પાડે છે, અને ઉદ્યોગ કરતા નથી. એક કવિ એ કહ્યું છે કે ઉદ્યોગિન પ્રરુષસિદ્ધમૃપૈતિ લક્ષ્મીઠૈવેન દૈવામિતિ કાપુરુષા વદન્તિ ॥ 'દેવ નિહત્ય કુરુ પૌરુષમાત્મશક્ત્યા યત્ને કૃતે યદિ ન સિન્ધ્યતિ કોડત્ર દોષ ઉદ્યોગથી બ્રહ્મી પ્રાપ્તિ અને સર્વ કાર્યસિદ્ધિ થાય છે. તેથીજ સર્વ ભાઈઓએ સર્વથા ઉદ્યોગ કરવો. ઉદ્યોગ કર્યા પછી જો 'યદિ ન મિધ્યતે કોડત્ર દોષ' એ પ્રમાણે તે કવિનું વચન છે. એનો અર્થ અમારામાના મહોટા મહોટા પદવી ધરાવનારાઓ એવો કરે છે કે યત્ન કર્યા પછી જ્યારે કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી ત્યારે તેમા આપણો શું દોષ? આપણાવી જે ટલુ બન્યું તેટલું આપણે કીધું, હવે આપણો કાંઈ દોષ રહ્યો નથી. પરંતુ એમ અર્થ કરવામા એ લોક મહોટી ભૂન કરે છે. કવિનું કહેવું આ લોકોની સમજ પ્રમાણે નથી 'કોડત્ર દોષ' અર્થાત 'યત્ને કો દોષ' એટલે યત્નમા શું ખામી રહી ગઈ છે જેથી, કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી. અમારે માટે શું સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરે ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ? અમારે જે રોટલીની હમેશ જરૂર છે તે શું ઇશ્વર કરીને આપશે કે? ઇશ્વરનું કામ પ્રશ્નિ આદિ નષ્ટિની મર્ચ વસ્તુ કરવાનું છે અને તે તેણે કરેલું છે, અને કરે પણ છે જીવનું કામ જીવે કરવું જોઈએ. ઇશ્વર આપશે તે આપણે ખાઈશું એ કારેવું ભૂલભરેલું છે.

ઉદ્યોગ અનેક પ્રકારના છે. જેને જે ગમે તે તેણે કરવો. ટુકડા, શરીરનું જેવી સરક્ષણ થાય એવો ઉદ્યોગ સર્વ કાંઈએ કરવો જોઈએ.

પ્રત્યેક મનુષ્યે બ્રહ્મચર્યવ્રત આચરી નિદાન ૨૫ વર્ષ પર્યંત વિદ્યાધ્યયન કરવું. પછી ધનોપાર્જના કરી સ્વસપાદિત દ્રવ્યથી વિવાહ કરવો. એવી પ્રાચીનકાળની પદ્ધતિ હતી. સાપ્રત સમયમાં ધણા જેન્ટલમેનો ધર્મ છોડી દ્રવ્યોપાર્જન કરવા લાગ્યા છે. ધર્મનો ત્યાગ કરી અધિક ધન મળતું હોય તો પણ તે કર્મ સદસા આચરવું નહીં જે ધર્મથી પરિણામે દુઃખભાસ થાય તો તે ખરો ધર્મજ નથી. એવા ધર્મનો ત્યાગજ કરવો જોઈએ. જે ધર્મથી આપાત્તુ હિત થાય તેનેજ ધર્મ કહેવો. અને વાસ્તવિક રીતે તેજ ધર્મ છે અર્વાચીન સમયમાં સાત સાત, આઠ આઠ વર્ષના અજ્ઞાન બચ્ચાઓ, નંઓ લગ્ન થું છે, એ થું ઉપયોગના છે, તે વિશે ખ્યાલ પણ કરી શકતા નથી તેવાં આને પરણાવી દેછે એ કેટલું ખેદકારક છે ?

રાજપુતાનામાં એક સારા ગૃહસ્થને ઘેર લગ્ન સમારંભ હતો તે મેં જાતે જોયો છે લગ્નમાં વર પાંચ છ વર્ષની ઉમરનો હતો. લગ્નનું મુહૂર્ત રાત્રીએ હતું તેથી વર, કન્યાને ઉધ આવવા લાગી. તેથી તેઓને એક બાજુએ સુવાડી દીધા. ફેરા કરતા અમાકિની સર્વ વિધિ ગોર મહારાજ આટોપી હતી હવે ફેરા તો વરરાજાએજ કરવા જોઈએ, ત્યારે તેના બાપે તેની પાસે જઈ તેને ઉઠાડવા માડ્યો, અને કહ્યું કે ભાઈ ! જિ, હવે ફેરા ખાવાનો વખત થયો છે. પરંતુ પેલા બિચારાને ફેરા તે કેમ ખાતા હશે તેની થું ખબર ! તે છોડરાના મનમાં એમ આવ્યું : 'મારો બાપ કેમ એટલે પેટા ખાવાને

મને ઉઠાડે છે. તે બોલ્યો, “આપા ! મને ઉધ આવે છે મારે પેડા ખાવા નથી. મને ભુખ લાગી નથી.” વરરાજનો એક ચાર પાંચ વર્ષનો નાનોભાઈ જે પાસે સુનેડો હતો, તે બોલી કહ્યો, “ આપા ! ચાલો, હું આવું છું. મને ભુખ લાગી છે. મારે પેડા ખાવા છે.” તાત્પર્યે એટલુંજ કે લગ્ન જેની ઉત્તમ વિવિઓ, યથાયોગ્ય પળાતી નથી.

‘હું તારા સિવાય કંઈપણ કરીશ નહીં. તારા સિવાય અન્ય-પ્રત્યે ચિત્તાકર્ષણ થવા દઈશ નહીં.’ ઇત્યાદિ કરાર વધુને લગ્ન સમયે કરવા પડે છે. તેજ પ્રમાણે ‘તારી સમ્ભત્તિ સિવાય ‘વમચ અર્થેચ કામેચ નાતિ ચરામિ’ વિગેરે પ્રતિજ્ઞા વરને કરવી પડે છે. અર્થર્થ વેદના ૧૪ મા કાંડમા લગ્ન સંબંધી વિષય સંપૂર્ણ રીતે વર્ણવેલો છે. હાલ તો જે કરાર કરવાના હોય છે, તે ફક્ત પુરોહિત માત્ર બબડી જાય છે. વરને યા વધૂને તત્મબધી લેશ માત્ર પણ જ્ઞાન હોતું નથી ! તેઓના લગ્ન બાહ્યાવસ્થામા થવાથી તે પ્રોઢ થયા પછી ઉભય, લગ્ન નાકમ્યુલ કરે, અને પુરોહિતને પુછે કે અમારો કરાર અમે કયારે કર્યો છે ? અને કર્યો હોય તો તે અમને બતાવો. ત્યારે એ ગોરમહારાજ તેઓને શું કિત્તર આપશે ? પ્રાચીનકાળમા વધૂવ ની ઇચ્છાનુકૂળ વિવાહ વિધિ થતી હતી. સુભદ્રાનો અર્જુન સાથે કેવી રીતે વિવહ થયો તે સર્વ કોઈ જાણે છે. તેને લગ્નને નાશી જવા માટે બ્રહ્મજ્યારે અર્જુન ઉપર ધણા ક્રોધાવિષ્ટ થયા ત્યાંજે શ્રીકૃષ્ણ મહારાજે તેનું સમાધાન કર્યું અને ખોત બોલ્યા કે

‘ પ્રદાનમપિ કન્યાયા પશુવત કાનુમન્યતે ॥

વિક્રય ચાપ્યપત્યસ્ય ક કુર્યાત્ પુરુષો ભુવિ ॥ ૧ ॥

તેઓના લક્ષ્યલક્ષ્યની સમ્મતિથી થયા છે કન્યાની મરણ વિશ્વ તેને પશુ પ્રમાણે વેચવી એ કદાચ યોગ્ય નહીં ’ એજ પ્રમાણે : સીતા, દ્રોપદી, ઇત્યાદિ અનેક રાજકન્યાઓ પ્રૌઢાવસ્થામાં સ્વયંવર વિધિથી વિવાહિત થઈ હતી. શ્રોધ કહે છે કે, રાજકન્યાઓનાજ માત્ર એ પ્રમાણે લગ્ન થતા હતા. પણ એમ નથી બ્રાહ્મણ લોકોની કન્યાઓના પણ (જેની કે શુક્રાચાર્યની કન્યા દેવયાની) સ્વયંવરથી લગ્ન થતા હતા, અને ઇચ્છાનુસાર વર ન મળવાથી બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળીને આ જન્મ અવિવાહિત રહેલી એવી ઘણી સ્ત્રીઓના દૃષ્ટાંત મોજાનું છે. ગાર્ગી સુવલ્લા ઇત્યાદિ સ્ત્રીઓના ચરિત્ર પરથી આપ લોક જાણી લેશો. એ વિષયની માહિતિ માટે અમારે કરેલું ‘ પુરૂષાર્થ પ્રકાશ ’ નામનું પુસ્તક છે જે જોવાથી સર્વ માહિતી થશે સ્ત્રીઓની માકલ અનેક પુરૂષો, જેવા કે ભીષ્મપિતા, હનુમાન, પરશુરામ ઇત્યાદિ બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળી પોતાના પરાક્રમનું મહત્ત્વ જગ પ્રસિદ્ધ કરી ગયા છે. એ લોકનું પુરૂષાર્થ અને હાલના અમારા લોકોનું પુરૂષાર્થ કેવું છે તે સર્વ કોઈ જાણે છે. કુતીના પુત્રાનું પરાક્રમ કેવું હતું, અને હાલના નાના નાના છોકરા છોકરીઓના લગ્નથી કૃત્તન્ન થયેલા મનુષ્યનું પુરૂષાર્થ કેવું હોય ! નાનાં કુખીમાં એક મહોટો હાથી શું રહી શકે કે ? નાની ઉંમરમાં લગ્ન કરવાથી અનેક હાની થાય છે, પૂર્ણ વય પ્રાપ્ત થયા પછી લગ્ન કરવું જોઈએ. તે પ્રમાણે ન કરનાર પાપ ભાગી થાય છે. પૂર્ણાવસ્થામાં વિવાહ ન થવાથી ભવિષ્યની પ્રજા અત્યંત અશક્ત ઉત્પન્ન થાય

છે. જ્યારે માઆપ પોતેજ છેક નાની અવસ્થામા હોય ત્યારે તેઓએ બાલ સરક્ષણ કેવી રીતે કરવું તેનું તેઓને ક્યાંથી જ્ઞાન હોય ? અને પોતાના બચ્ચાઓની સભાળ રાખવાનું કામ કેવી રીતે આવડે ? તે અપ્રૌઢ માઆપ, છોકરાઓને રમવાને પણ જવા દેતા નથી કારણકે તેઓને કસરતથી થતા લાભની ખબર હોતી નથી. પોતાના બચ્ચાઓને ખાવાપીવાની પણ જોઇએ તેવી જ્યાં સભાળ રાખતા નથી, ત્યારે આવા અજ્ઞાન માઆપના છોકરા, ચોરી કરીને હાથ બહાર ખાતા શીખે છે જેથી તેઓ અનેક વ્યાધિના ભોગ થઇ પડે છે. પેટે કુલે છે, હાથ પગ દોરડી જેવા થઇ જાય છે, ઘડીમા શર્શી, અને ઘડીમાં કાંઈ, એમ અનેક વ્યાધિ આવી પડે છે. અજ્ઞાન માઆપોને પ્રજા રક્ત નિર્માણ કરતા આવડે છે, પણ એટલી ઉમરમા તેઓનું સરક્ષણ કરવાની અફલ તેઓમા હોતી નથી.

શારીરિક આયત બાળુ મૂકી વિદ્યા તરફ લક્ષ આપીએ તો ત્યાહ પણ એજ અવસ્થા, કિપર જળાવેલા કારણોથી જોવામા આવશે. હાલના લોક આપણી ગીર્વાણભાષા ભણવાનું છોડી અગ્રેજી ભણવા મંડી પડ્યા છે. ઇતિહાસ શિખવામા રામ, જનક વિગેરેના ચરિત્ર ન શીખવતા આલમગીર જેવાનું જન્મ વૃતાત શીખવવામાં આવે છે. જે શીખવાથી છોકરાઓના મનપર નહારી અસરો થાય છે. પોતાના સગા ભાઈઓને રાજ્યપદપ્રાપ્તિના લોભ માટે કેમ મારી નાખવા, તે કળા પણ શીખે છે. શ્રી રામચંદ્રજી જેવા મહાત્માઓના ઇતિહાસ શિખવવાથી બધુપ્રીતિ, પ્રજ્ઞયુક્તિ, માતાપિતાની આજ્ઞા શિરસાવધ, સત્ય બોલવું અને આચરવું, પતિનો પત્ની પત્ને પ્રેમ, રાજકીય કુ-

રાક્ષના, પ્રજા સરક્ષણુ, એક પત્નીવત, એવા એવા અનેક સદ્ગુણો, શિષ્યો શીખે છે, અને તે પૂજ્યબુદ્ધિવાળા થાય છે, અને પોતે તદનુસાર વર્તતા શીખે છે

મોટા મોટા વિદ્વાનો થયા, બી. એ. એમ. એ. ઇત્યાદિ પદ્વીઓ પ્રાપ્ત કરી, તથાપિ આર્યધર્મ વિષે કાંઈ પણ માહિતી મેળવતા નથી ! આર્યધર્મ એટલે શું ? તેમા શું તત્વ છે ? તે પણ જાણવાને પ્રયત્ન કરતા નથી અને જ્યારે જાણતા નથી ત્યારે તે પોતાને પડિત માનનારા, પોતાના પરિવારને તો આવી વિદ્વાનો ય્યાથી બોધ કરી શકે ? મુસલમાન લોક પોતાના બચ્ચાને પ્રારંભથી કરાને શરીર શીખવે છે પણ આપણા આર્ય લોક, પોતાના બચ્ચાને વેદના દર્શન માત્ર પણ કરાવતા નથી ! ક્રિશ્ચિયન લોકનો અભ્યુદય, માત્ર તેઓની ધર્મ પ્રત્યે પ્રીતિ એજ છે ! ગ્લાડસ્ટન જેવા મહાન વિદ્યાભુષણ સિવાય ધર્મ શિક્ષણ વગેરે કિત્તે થઈ શકે નહીં !

‘ તબાકુના વ્યસનથી આયુષ્યના પાચ વર્ષ કમતી થાય છે એમ કહેનારા ડાક્ટર જાતે ગ્રીડો, એક પછી એક કુકતા રહે છે ! આવા ઉપદેશકોના ઉપદેશનું પરિણામ તેઓની પ્રજા પ્રત્યે કેવું આવે ? તબાકુ પીવે નહીં એમ કહેવામા કુશળ, પણ જાતે તે પીએ ! ત્યારે તેમા ‘શુ હશે’ એ જાણાસાથી આપ બહાર ગયા કે છોકરો તેનો સ્વાદ કાઢી જીવે છે ! આપણે આપણું વર્તન સુધાર્યા વગર અન્યને ઉપદેશ કરવો એ મૂર્ખતા છે. બાળકોમા અનુકરણ કરવાની શક્તિ વિશેષ હોય છે, તેથી તેઓની સમક્ષ નીતિ વિરૂદ્ધ કષ્ટપિણુ બોલવું અથવા આચરવું ન જોઈએ. થોડા સમય ઉપર મને એક એમ. એ. થયેલો

વિદ્વાન મળ્યો હતો. તેણે એક શકા કાઢી હતી કે “ભૂત પિશાચ્ય નથી એવું અમને કોલેજમાં પ્રોફેસરોએ શીખવ્યું છે અને અમને પણ તેવું લાગે છે પરંતુ રાત્રીએ જ્યારે અમે એકલા સ્મશાન જેવા એકાંતવાસ સ્થાનમાંથી જઈએ છીએ ત્યારે અમને ભૂત પિશાચ્યની ભીતિ કેમ લાગે છે ?” મેં તેને પુછ્યું કે “તમારી આલ્યાવસ્થામાં ભૂત પ્રેતની વાતો તમારી આગળ કોઈએ કરી હતી ?” તેણે કહ્યું “હા, અમારી માતા અમે બાલક હતા ત્યારે અમને કહેતી હતી કે ‘રાતના બહાર જશો નહીં, ત્યાં ભૂતપ્રેત હશે તે તમને વળગશે’ ત્યારે અમને દેહશત લાગી હતી” ત્યારે મેં તેને પ્રત્યુત્તરમાં કહ્યું કે ‘તમ રીમાં એજ એક મોટું ભૂત છે. અને તેજ ભૂતે તમને ઘેરી લીધા છે.’ ‘નાસ્તિ વેદાત્પર શાસ્ત્ર નાસ્તિ માત્રમમા ગુરુ’ (મહાભારત) વેદોથી વેદોથી પર બીજું કોઈ શાસ્ત્ર નથી. અને માતાસમાન બીજો કોઈ ગુરુ નથી. જ્યારે દેશનો અભ્યુદય વિદ્યાસપત્ત સ્ત્રીઓ ઉપર આધાર રાખે છે ત્યારે સ્ત્રીઓને અવશ્ય શિક્ષણ આપવું જોઈએ જે પ્રમાણે છોકરાઓને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવામાં આવે છે તે પ્રમાણે છોકરીઓને પણ અભ્યાસ કરાવવો જોઈએ.

દાખલા તરીકે એક છોકરો પોતાના બાપ સાથે ઉપવનમાં ફરતા પૂછવા લાગ્યો કે બાપા આ પૂષ્પ શાનું છે ? આ પ્રશ્ન પ્રત્યે લક્ષ ન આપતા બાપે પોતે અગાડી ચાલવા માડ્યું. જીજ્ઞાસુ બાપે બાળકનું પુછવું થયું તો તેના મનનું શકા સમાધાન પિતાએ કરવું જોઈતું હતું. મુખ્ય શિક્ષણ અમ્યાઓને માતૃપિતા તરફથી જ મળવું જોઈએ આપણે ચાર પાત્ર બાળ્યો (રેજીમેન્ટ) લશ્કરી

માણસ માફક એક સરખી રીતે ચાલી શકીશુ નહી. આપણા પગ વાંકા ચુંકા પડશે. કારણ તે વિદ્યા આપણે શીખ્યા નથી. શિક્ષાની જવાબદારી માતાપિતાની ઉપર છે. પણ તેઓએ પ્રથમ પોતાનું વર્તન સુધારી પછી પોતાના બાલકને શિક્ષણ દેવું જોઈએ, અને તેઓનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. આ ત્રીજું કર્તવ્ય છે.

‘સમાજ’ એ ચોથું કર્તવ્ય છે, જે વિષે હું હાલ વિશેષ વિવેચન કરતો નથી. પાચમું કર્તવ્ય ‘મનોરંજન’ એ છે. મન રંજન કરવા માટે ધર્મને બાધ નહી આવે, એવી રીતે મનને વિશ્રાંતિ આપવી જોઈએ. મન રંજન વિવિધ પ્રકારથી થઈ શકે છે. માટે જે માર્ગ યુક્ત યા ઈષ્ટ હોય તે તેણે ચોજવો.

છઠ્ઠું અને છેલ્લું કર્તવ્ય, ‘ધર્મ અને ઇશ્વરોપાસના’ એ છે. જ્યાં સુધી મનુષ્ય ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ માનતો નથી ત્યાં સુધી તેમા મનુષ્યત્વ નથી એમ કહેવું જોઈએ. હાલમા ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ યથાર્થ રીતે માન્ય કરનાર થોડાજ હોય છે. આશીસમા જોરથી બોલતા બીક લાગે છે કે રખેને સાહેબ ગુસ્સે થશે પરંતુ પરમેશ્વર, સાહેબ કરતા ગમે તેટલો મોટો છે તોપણ તેની બીક રાખતા નથી તેને પ્રમત્ત રાખવા સાર તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું એ દરેક પ્રાણિમાત્રનું કર્તવ્ય છે. સર્વ શક્તિમાન પ્રભુની ધારતી રાખી તેના ભક્ત થયા વગર મનુષ્ય પાપાચરણમાથી નિવૃત્ત થઈ શકતું નથી, અને પાપમાર્ગથી પરાવૃત્ત થયા વગર ઇહિપરલોક સાધ્ય થઈ શકતું નથી તેથીજ આપ ભાઈઓને વિનિતિપૂર્વક નિવેદન કરવાનું કે, આપણે ઇશ્વરના પરમભક્ત થઈને ઇહિપરલોક હિત કરી લેવું, એ શ્રેયસ્કર છે. इत्याशास्मै

તદ્નંતર એનારેબલ રાવબહાદુર જસ્ટિસ મહાદેવ ગોવિંદ રાનડે, તે દિવસના અધ્યક્ષ, પોતાનો વિચાર પ્રદર્શિત કરતાં બોલ્યા કે ગ્રહસ્થો “બ્રહ્મચારી નિત્યાનંદજી એ સ્વર્ગવાસી સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીજીના શિષ્યોમાના એક છે. એમનો અને મારો આજ પાંચ છ વર્ષ થયા પરિચય છે. સ્વામી દયાનંદના મૃત્યુબાદ તેમના જેવા વિદ્વાન, અને યોગ્ય, તેમના શિષ્ય મંડળમાંથી કોઇ થવા જોઇએ, એ વાતની જે એક મોટી ખોટ હતી, તે મને કહેતા ખુશી ઉત્પન્ન થાય છે કે તે બ્રહ્મચારી નિત્યાનંદજી મહારાજે પુરી કરી છે અને એમની યોગ્યતા પલુ તેવીજ છે. એમના ભાષણ પરથી કોઇ એમ ધારશે કે સ્પેન્સરના એક નિબંધને આધારે વિવેચન કરેલું છે. તેમા પાત્ર વિપયના પાત્ર પ્રકાર વર્ણવેલા છે સ્વામીજીએ આર્યધર્મને અનુસરીને મનુષ્ય જન્મ સફલતાના વિષય ઉપર જે જે વિચારે, જે પ્રમાણે આગલ પડીત સ્પેન્સરે ચર્ચેલા છે તે પ્રમાણે પૂર્ણપણે આપણ સર્વને કહેવાથી આપણે તેમનો ઉપકાર માનવો જોઇએ. ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ એ આપણી આર્ય રીતી પ્રમાણે મનુષ્ય જન્મ સફલતાના ચાર મુખ્ય સાધન છે. અન્ય વિદ્વાનોએ એ ચાર સાધનો શિવાય એ વિષયમા ખીજા સાધનોનો સમાવેશ કરેલો છે.” ઇત્યાદિ વિચારોથી “લખાણથી કહીને બોલ્યા કે મુબઇના ગૃહસ્થોએ બ્રહ્મચારી તથા સ્વામીજીનો બહુ સત્કાર કર્યો છે, કરે છે, અને કરશે એવી આશા છે. સ્વામીજીનું ભાષણ સાભળીને મને અતિશય આનંદ થયો છે. અને હું માનુ છું કે હું આજે કૃતાર્થ થયો છું.”

ભાષણ ૩ જી.

માનવજ્ઞાનસ્ત્રોત:

તા. ૨૨ મી જુલાઈ રવિવારને દિવસે ૪ વાગે બ્રહ્મચારી નિ-
ત્યાનંદજી મહારાજનું તૃતીય વ્યાખ્યાન, ક્રામજી કાવસજી ઇનસ્ટીટ્યુ-
ટમાં ‘માનવજ્ઞાનસ્ત્રોત.’ એ વિષય ઉપર આનરેબલ મી. જબ્બેરી-
લાલ ઉમીયાશ કર યાત્રિકના અધ્યક્ષપણા નીચે થયું હતું તે નીચે પ્રમાણે:

પ્રસિદ્ધ વ્યાખ્યાનકાર બ્રહ્મચારીજી, ભાષણનો ટુક સાર ગીર્વાણ
વાણીમાં કહીને હિંદીમાં બોલવા લાગ્યા. તે બોલ્યા કે ગૃહસ્થો! આ-
જનો મારો વિષય પૂર્વે નિવેદન કર્યા પ્રમાણે ‘માનવજ્ઞાન સ્ત્રોત’ એ
છે. એનો અર્થ એ છે કે, જે પ્રમાણે જલના ઉદ્ભવને સ્ત્રોત યા
ઝરો કહે છે, તે પ્રમાણે મનુષ્યના જ્ઞાનના ઉદ્ભવને માનવજ્ઞાનસ્ત્રોત.
કહે છે. મનુષ્યના જ્ઞાનનો ઉદ્ભવ મ્યાંથી થાય છે તે આજ આપણે જોઈએ.

આ વિષય ધણો ગહન છે. આસ્તિક લોક એવું માને છે કે,
“પરમેશ્વરથી જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ છે.” અને નાસ્તિક લોક એવું માને છે કે,
“જ્ઞાનોત્પત્તિ સ્વાભાવિક છે, નૈસર્ગિક છે, કોઈએ આપેલી નથી.”

‘જ્ઞાન નથી’ એવો અવુભવ કોઈપણ મનુષ્યને થયો નથી. ‘અમુક
વસ્તુ ધડો છે, વા અમુક વસ્તુ બીજી કાંઈ વસ્તુવિશેષ છે,’ એમ
ફરેક જણ જાણી શકે છે આથીજ સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે, ‘જ્ઞાન
છે’ તે નથી એવું કોઈનું પણ કહેવું નથી. જે પ્રમાણે આસ્તિકને
જ્ઞાનનું અસ્તિત્વ કમ્બુલ છે, તેમજ નાસ્તિકને પણ છે. મતભેદ માત્ર
એટલોજ કે, એક તેને નૈસર્ગિક કહે છે, અને બીજાને ઈશ્વરદત્ત માને
છે. આસ્તિક, નાસ્તિકના મતમાંથી ખરું શું, તે હવે તપાસીએ.

મનુષ્યમાં ભણવાની શક્તિ સ્વાભાવિક હોય છે, પરંતુ નિમિત્ત સિવાય જ્ઞાન થતું નથી. એમ ઉત્તરરામચરિતમાં પણ કહેલું છે,

વિતરાર્તિગુરુ પ્રાજ્ઞે વિદ્યા યથેવ તથા જહે । ન તુ खलु तयोर्ज्ञाने शक्ति
करोत्यपहन्ति वा ॥ भवति च पुनर्भूयान्भेद फल प्रति तद्यथा । प्रभवति
चविम्बोद्ग्राहे मणिर्न मृदा चय ॥ ૧ ॥

એક વિદ્વાન ગુરુએ એ વિદ્યાર્થીઓને સરખી મેહનત લઈ ભણાવ્યા, પણ તેમાંનો એક ભણે છે, અને બીજાને શીખવ્યા છતાં આવડતું નથી. આપરથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે, જે કે જ્ઞાનશક્તિ બેઝિમાં છે, તો પણ ભણવાની શક્તિ સમાન નથી.

જ્ઞાનનું અસ્તિત્વપણું એ રીતે માની શકાય છે. એક પરમેશ્વરીય અને બીજું નૈસર્ગિક.

પરમેશ્વરદત્ત જ્ઞાન માનવામાં પણ એ પક્ષ છે. ‘ધ’શ્વરે વેદદ્વારા જ્ઞાન આપ્યું છે, એમ આર્યલોક માને છે. મુસલમાન અને ક્રિશ્ચિયન લોક ‘કુરાન અને બાયબલદ્વારા તે આપ્યું છે,’ એમ માને છે. પરમેશ્વર દત્ત જ્ઞાન માનવાનો આ પહેલો પ્રકાર છે. બીજા પક્ષનું કહેવું એવું છે કે, પરમેશ્વરે પુસ્તકદ્વારા જ્ઞાન આપ્યું નથી. પણ પ્રત્યેકને થોડી ધણી જ્ઞાન શક્તિ આપેલી છે. બીજા પક્ષનું કહેવું એવું છે કે, પરમેશ્વરે જ્ઞાન આપ્યું નથી પણ તે ધીમે ધીમે વૃદ્ધિગત થાય છે.

નાસ્તિક પક્ષવાલા સાથે વાદવિવાદ કરવાનો આજનો સમય નથી. તેની સાથે વાદ કરતી વખતે ધ’શ્વર છે या નહીં, એ ઉપર વિવાદ ચલાવવો પડશે જે આજનું કર્તવ્ય નથી જે પરમેશ્વરને માને છે, તેઓનું કહેવું જ છે, તે વિષે આપણે આજ વિચાર કરીએ.

मातापिता छोकराने જન્મ આપ્યા પછી તેની તજવીજ રાખવામા એ પરવા રહી શકે કે ? આપણે સર્વ મનુષ્યમાત્ર જે તે પરમકૃપાળુ દયાનિધાનની પ્રજા હોયે, તેને આપણા હિત વિષે કેટલી કાળજી હોવી જોઈએ ? જેણે આપણુ સર્વને ઉત્પન્ન કરેલા છે, તે શુ આપણી તજવીજ ન કરતાં આપણને જંગલમા રખડતા એકલા મૂકી દેશે ? શુ તેને પોતાની પ્રજા વિષે કાંઈ કાળજી નથી ? જેમ માળાપ પોતાના છોકરાને જંગલમા મૂકવાનુ દુષ્ટ કૃત્ય કરી શકતા નથી, તેમજ પરમકૃપાળુ ઇશ્વરને હાથે પણ એવું કૃત્ય કોઈપણ દિવસ થઈ શકે નહી. મનુષ્યની પ્રથમથી સઘળી તજવીજ કર્યા વગર તે તેનું નિર્માણ કરતો નથી. પ્રથમથી પોતાની પ્રજાની સઘળી વ્યવસ્થા કર્યા પછી તે મનુષ્યને ઉત્પન્ન કરે છે, એમ હોવું જોઈએ. મનુષ્યને ઉત્પન્ન કર્યા પહેલા તેને દુખ ન આવી પડે, માટે પ્રથમથીજ જ્ઞાન નિર્માણ કરી મૂક્યું છે. ઇશ્વરનું અસ્તિત્વપાણું માનનારાઓએ આ અવશ્ય કમુલ કરવું જોઈએ. આપરથી જ્ઞાન એ ઇશ્વરપ્રણીત છે, એમ મિશ્ર થાય છે.

‘જ્ઞાન શનં શનૈ વૃદ્ધિમત્ થાય છે. તે કોઈએ આપેલું નથી’ એમ જે કહે છે, તેઓનું કહેવું કેટલે અંશે ખરૂં છે તે હવે તપાસીએ.

આ દુનિયાને ઉત્પન્ન થયાને કોટયાવધિ વર્ષ થયા. ખ્રિસ્તિલોક પૃથ્વીની ઉત્પત્તિ પાંચહજાર વર્ષની અદર માને છે પરતુ તેઓ હવે સમજવા લાગ્યા છે કે, એ અમારું કહેવું ભૂલભરેલું છે. પ્રસિદ્ધ ભારતયુક્તને પાંચહજારથી અધિક વર્ષ થયા છે, એ સપ્ર-

માણુ છે. તેથી તેની પહેલા ધણા પ્રાચીન સમયમા સષ્ટિ નિર્માણ થયેલી હોવી જોઈએ, એ સ્પષ્ટ છે. આટલા વિશાલ સમયાવધીમાં કોઈ પુરુષ ગુરુવિના જ્ઞાની થયો હોય, એવી સ્વયંસિદ્ધ જ્ઞાનીનું એક પણ દષ્ટાંત ઉપલબ્ધ થતું નથી. વિદ્યા પ્રાપ્ત્યર્થ ગુરુની આવશ્યકતા છેજ. ગુરુ સિવાય કાળત્રયમા પણ વિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ શકે નહીં. જ્યારે એમજ છે, ત્યારે સંજ્ઞિના પ્રારંભમાં ગુરુ સિવાય વિદ્યા કેમ પ્રાપ્ત થઈ ? પ્રાચીનકાળમા મહાન મહાન જ્ઞાની અને વિદ્યા સંપન્ન લોક થઈ ગયા, એ અનેક સંસ્કૃત ગ્રંથોના આધારે હું સપ્રમાણ સિદ્ધ કરી આપીશ. કોઈ આ ઉપરથી એમ નહીં સમજીશ કે, ઉપલુ કહેવું માત્ર પોતાનું છે. આ બાબતના ટેકામા મારી પાસે સખળ પુરાવા છે. આ વાત ખોટી છે, એમ કહેનારા માત્ર ખોટી તોષો મારે છે, પણ સપ્રમાણ કંઈ કહેતા નથી. ગુરુવિના જ્ઞાન નથી, એ સ્પષ્ટ છે. આ ઉપરથી તેઓને ગુરુ હોવાજ જોઈએ, એ નિર્વિવાદ છે. અમાગ પ્રાચીન રૂષિઓનું વર્તન એવા પ્રકારનું હતું કે, તેઓ પોતાનું આખું આયુષ્ય એકજ વિષયમા લગાડીને તેમા નિષ્પન્ન થતા હતા. હાલના લોકોના મનની સ્થિતિ 'સરડા' જનાવરના રંગ પ્રમાણે દ્વિસમા ત્રણ વખત બદલાય છે દશ પદર મિનીટ સુધી તેઓનું મન સ્થિરવૃત્તિથી રહી શકતું નથી. ત્યારે મહોટા મહોટા ગહન વિષયોનું જ્ઞાન સંપાદન કરીને વાદવિવાદ કરવાની કુશળતા તો એ લોકોમા ક્યાથી આવે ?

મહર્ષિ પતંજલિકૃત યોગશાસ્ત્રમા આ વિષયનું વિવેચન યાત્રાત્મક કરેલું છે. સ પૂર્વેષામપિ ગુરુઃ કાલેનાવચ્છેદાત્ તેમા સર્વવ્યાપી સવાન્તર્યામી પરમાત્માને સર્વનો ગુરુ માનેલો છે. એની પૂર્વે કોઈને પણ

ज्ञानप्राप्ति थछ नथी. ज्ञानरूपी ओतनु आ प्रारंभस्थान छे. सूर्य-
नो प्रकाश गमे तेठबो तेजस्वी अने अक्षिकाने असब छतां, ऐक
जन्माध पुइपने ते प्रकाशनु स्वरूप अने अस्तित्व कब्ला छतां तेनी
बिहकुल पात्री थछ शकती नथी. तद्वत् पात्रता सिवाय मात्र यर्म-
यक्षुथी आ विषयनुं ज्ञान थछ शकतुं नथी. गुइविना विद्याप्राप्ति नथी
ऐ स्पष्ट छे, अने ते गुइ परमेश्वरज ऐम आस्तिक ढोकाऐ कयुल
करवुज जेधऐ.

वेद ऐ जाननो बडा छे ' परमेश्वरे वेदद्वारा, विद्या जन्-
समुहमां उत्तीर्ण करी छे ' ऐम ऐक पक्षनु कहेवुं छे. अने अन्य
पक्षनु ऐवुं मानवु छे के, ' शनै शनै मनुष्यनी योग्यता प्रभाणु
तेओने धश्वरे ज्ञान आप्यु छे.' आ तेओनु मानवु दोषरहित नथी.
कारणु आपणुने सङ्ग माक्षम पडी आवे छे के, ऐक पक्षनु ज्ञान
अन्य पक्षना ज्ञानथी विलट्ट अने बिन्न छे. धश्वरदत्त ज्ञानमां बिन्न-
त्वनो सभव होतो नथी कारणु सर्वशक्तिमान् न्याथी धश्वर, ऐक
ने ऐक, अने जीजनै जीणु, कही आपेज नही ज्यारे सृष्टिक्रममां
सर्वत्र, धश्वरनी साम्यता दृष्टिऐ पडे छे, त्यारे ऐ ऐकज विषयमां
तेनु प्रतिकूल वर्तन केम सभवे ? आपरथी परमेश्वरे पात्रता प्रभाणु
शनै शनै मनुष्यने बिन्न बिन्न ज्ञान आप्यु नथी, सर्वने ऐक स-
रभुज ज्ञान आपेलु होवु जेधऐ अने ते आर्य ढोकांनी समजुती
प्रभाणु वेदद्वाराथीज थऐलु समजय छे. आर्यढोका जेम वेदने
धश्वरप्रणीत माने छे, तेम मुसलमान लोक कुरान शरीफने, अने हि-
स्त्रियनलोक आयजबने माने छे. ज्यारे धश्वर ऐकज छे, त्यारे तेणे

ત્રણ પુસ્તકો ત્રણ જુદા જુદા વખતે નિર્માણ કર્યા, એ બનવું કેવળ અશક્ય છે. “પૂર્વની થઇ ગએલી કેટલીક ભૂલો સુધારવાને માટે તેને બીજા નવીન પુસ્તકો કરવાની જરૂર પડી,” એવું ખ્રિસ્તિ અને સુસલમાન બાઇબોના કહેવું છે. પણ આ તેઓના કહેવું સાર્થ નથી. ઇશ્વરના સર્વોત્તમ ગુણોની કલ્પના કરતા, તેને હાથે આવી ભૂલો થાય, અને પછીથી તેને તે સુધારવી પડે, એ કહેવું ‘ઇશ્વર નથી’ એમ કહેનારાઓના વર્ગમા આવી જાય છે. જેને હાથે ભુલ થાય તે ઇશ્વર નથી, એમ પ્રથમથીજ કહેવું જોઇએ ઇશ્વરે ત્રણ પુસ્તકો જુદે જુદે સમયે બનાવ્યા એ કહેવું કેમ સભવે ? ત્રણ નહી પણ એક પુસ્તક તેને હાથે નિર્માણ થએલું હોવું જોઇએ હવે ત્રણ પુસ્તકોનાથી ઇશ્વરપ્રણીત પુસ્તક કયું, તે વિષે આપણે હવે વિચાર કરવાનો છે.

વાવત્પયત મનુષ્યમાત્ર પક્ષપાત બુદ્ધિથી વર્તે છે, તાવત્પર્યત તેમા સત્યાસત્ય નિર્ણય કરવાની શક્તિ આવતી નથી. પરંતુ જીજ્ઞાસુ લોક જે યથાર્થ હોય છે, તેનુંજ માત્ર ગ્રહણ કરે છે રાજ્યાધિકાર, વ્યાપારાદિ ખટારોપ; રણસંગ્રામ, જય વિજય, એ સર્વ એક બાજુએ મૂકી, ખરું શું, અને ઇશ્વરપ્રણીત પુસ્તક કયું, તે આપણે જોઇએ.

‘પીળું તે સર્વ સુવર્ણ નથી, સુવર્ણ પ્રમાણે પિત્તળ પણ પીળા રંગનું છે. અગ્નિ તેને કહેવી જોઇએ કે, જેમા દહન અને પ્રકાશની શક્તિ હોય. આથી વ્યતિરિક્ત લક્ષણયુક્ત વસ્તુને અગ્નિ કહી શકાય નહી.’ તે પ્રમાણેજ જેમા અલૌકિક, ઇશ્વરતુલ્ય શક્તિ હોય, તેનેજ ઇશ્વર કહેવો અને સદ્ધ્યારબમા જે પુસ્તક નિર્માણ થયું હોય તેજ

ધર્મિરપ્રણીત માનવુ જોઇએ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ પછી ધણા કાળે નિર્મિત થયેલા પુસ્તકોને ધર્મિરપ્રણીત કહેવાય નહી. વળી જો કોઇ રાજા નવુ રાજ્ય પોતાના કાપુમા લે છે, ત્યારે તે રાજ્યમા સર્વત્ર શાંતિ ફેલાવવા માટે પીનલકોડ સરખો એક કાયદો અમલમાં મૂકે છે. તે પ્રમાણેજ આ પૃથ્વી જેવા એક મ્હોટા રાજ્યમાં વસ્તા લોકોના પ્રબધ સાર ધર્મિરે કોઇપણ ન્યાય પુસ્તક કરેલુ હોવુ જોઇએ. જે રાજ્યમાં કોઇપણ જાતનો પ્રબધ હોતો નથી, અને ન્હાના મ્હોટા સર્વ અપરાધોની એકજ શિક્ષા હોય છે, તેવુ રાજ્ય, તેના રાજાને એક કલકરૂં છે. પરંતુ ધર્મિર સર્વ રાજ્યોમાં એક ખરો ને ન્યાયી રાજા છે. તેના હાથથી અધેર રાજ્યના જેવુ વર્તન પણ કાલત્રયમા બનવાનુ નથી. તેના રાજ્યમા સર્વત્ર ન્યાય ન્યાય થઈ રહેવાને માટે નીતિત્રય દરેલો હોવો જોઇએ. તે ત્રય કયો તેજ જોવાનુ આજનુ આપણુ કર્તવ્ય છે

સૃષ્ટિના સર્વ તત્ત્વવેત્તા (હિલાસદર) વેદનુ પુરાતનત્વ કયુલ કરે છે. આગલ પડિતવર્ષ ગ્રોકેસર ભદ્ર મેક્ષમુલર આ વાત કયુલ કરે છે. સસ્કૃત ગ્રંથોમા સર્વથી પ્રાચીન ત્રય વેદ એજ છે.

કુરાનેશરીફ નિર્મિત થયાને માત્ર ૧૩૦૦ વર્ષ થયા છે. તે હ જરત મહમદ પેગબર સાહેબે બનાવેલુ છે. આયબલ થયાને કેટલા વર્ષ થયા તે કહેવાની હુ કાઇ પણ આવશ્યકતા જોતો નથી. ન્હાના ન્હાના છોકરાં છોકરીને મોઢે એ વાત હોય છે. હાલ ઇસવીસન ૧૮૯૪ સુ વા ચાલે છે. પારસીઓનો ગાથા ત્રય મે જોયો છે. તે પરથી હુ કહી શકુ છુ કે પારસી લોકોના પૂજ્ય ગ્રંથસ્થ જર

ધોસ્ત અને વ્યાસમુનીનો વાદવિવાદ થયેલો છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ માલમ પડી આવે છે કે, પારસી લોકોના પુસ્તક કરતા હમારો વેદ જુનો છે. ભારતઐથ નિર્માણ થયાને પાચહજાર વર્ષથી કાંઈ વધારે વર્ષ થયેલા હોવા જોઈએ. એના ઘણા પૂર્વકાળમા વાલ્મિકી રામાયણ ઉત્પન્ન થયેલું છે. અને વાલ્મિકી રામાયણના અતિશય પૂર્વસમયમાં વેદ નિર્માણ થયેલો છે ત્યારે વેદને અસ્તિત્વમા આવ્યાને ઘણા ઘણાં વર્ષો થયેલા છે. એની પૂર્વે બીજી કોઇપણ પુસ્તક નિર્માણ થયેલું ઉપલબ્ધ થતું નથી. સર્વથી પ્રાચીનઐથ વેદ એજ છે. જો ઇશ્વરનિર્મિત કોઇપણ પુસ્તક હોય તો તે વેદ એજ છે એમા કાંઇપણ સંશય નથી.

સત્ય અને અખડ જ્ઞાનનું લક્ષણ એ છે કે, તેમા સૃષ્ટિક્રમ વીરૂઢ વાત હોવી ન જોઈએ. ભૂગોલમા હિંદુસ્થાનની પશ્ચિમે અરુણાનિસ્થાન છે એમ લખેલું છે, અને તે નકશામા પૂર્વદિશામા ખતાવતું એ પરસ્પર વિરોધી છે. નકશો અને ભૂગોળ જો એકજ ઐથકારે ખનાવેલો હોય તો તે અવિદ્વાન હોવો જોઈએ તેજપ્રમાણે વેદમા સૃષ્ટિક્રમ વીરૂઢ જો કાંઈ વાત હોય તો તેનો કર્તા પણ અવિદ્વાન હોવો જોઈએ અથવા તે અને ઇશ્વર બેઉ ભિન્ન ભિન્ન હોવા જોઈએ. ઇશ્વર સર્વજ્ઞ, સર્વવિદ્યાકલા પ્રવીણ છે અને તે અવિદ્વાન નથી. પરસ્પર વીરૂઢ વાત તેને હાથે કદિપણ અને એમ નથી પુસ્તકમા લખેલું હોય કાંઈ, અને સૃષ્ટિક્રમ હોય જૂઠોજ, એવું તેને હાથે કદિ થવાનું નથી. ઇશ્વરકૃત પુસ્તકમા કોઇપણ દોષ હોવો ન જોઈએ અને હોય એવો સંભવ પણ નથી “જ્યારે તમે કપર કવ્ય તે પ્રમાણે કહો છો અને વળી કહો છો કે વેદ એ ઇશ્વરપ્રણીત પુસ્તક છે, ત્યારે વેદમા ભલ-

તુંજ લખેલું છે તેનો જવાબ શું ? એ મેળ કેમ મળે ? ” આવો પ્રશ્ન હાલના કેટલાએક વિદ્વાનો કરે છે. આ તેઓનો આક્ષેપ સકૃતદર્શનમાં ને કે ખરો ભાસે છે તો પણ તેમાં કેટલી સત્યતા છે તે હવે આપણે જોઈએ. વેદમાં શું શું દોષ છે તેનો વિચાર હવે આપણે કરીએ.

‘ કર્તા સિવાય કાર્ય બનતું નથી ’ એ નૃસિંહમનો એક મુખ્ય સિદ્ધાંત છે. ‘ આપ નથી પણ હું છું ’ એ કહેવું કેટલું મુર્ખાઈ બરેલું છે ? માઆપ સિવાય કોઈ ક્રિપન્ન થયું હોય એવું જે પુસ્તકમાં હોય તે પુસ્તક ઇશ્વરપ્રણીત કદિપણ કહી શકાય નહીં. વેદમાં નૃસિંહમ વીરૂદ્ધ કાષ્ઠપણ લખેલું નથી એ વેદનો મર્મ જાણનારને જ ખબર પડે. ‘ આપણે આર્ય છીએ, વિદ્વાન છીએ, અમારા પૂર્વજો સર્વ વિદ્યામાં કૃશળ હતા. ’ એવું ધ્રમડ અમે રાખીએ છીએ. પણ મોટી દિલગીરી અને શરમની વાત છે કે વેદનો વાસ્તવિક અર્થ અમારામાના વિદ્વાન કહેવાતા બહુલોક જાણતા નથી. વેદમાં એકમેકવી પ્રતિકુળ વાત મળવાની નથી. આપણને તેવા પ્રકારનું પરસ્પર વીરોધીપણું ભાગવાનું કારણ એટલુંજ કે આપણે વેદનો અર્થ વાસ્તવિક રીતે જાણી શકતા નથી. વેદમાં કાષ્ઠપણ વાત પક્ષપાતવાળી લખેલી જેવામાં આવતી નથી અમારા ઋષિઓને “ ઉદારચારિતાનાતુલ્યસુધૈવ કુદુબક ” એ શિક્ષણ શા ઉપરથી મળ્યું હતું ? ફક્ત વેદ એ જ એ શિક્ષણનું કારણ હતું. વેદમાં એક દેશનું, કિંવા એક જાતિનું કલ્યાણ થાઓ. બીજાનું થાઓ નહીં, એવું બિલકુલ નથી. પરમેશ્વર આગળ સમગ્ર પ્રાણી સરખાજ છે. આર્ય, શદ્ર, હિંદુ, મુસલમાન, ઇસાઈ, ક્રિસ્તાઈ,

એ બેદ તેનીપાસે નથી. સર્વ માનવજાત એકલીજ નહી, પણ એકદર સર્વ પ્રાણીમાત્ર તેને એક સરખાંજ છે. તટા બખેડા જે કાષ્ઠ થાય છે, તે શક્ત તમારા અમારા દુરાચરને લીધેજ. વેદમા પૂર્ણ ન્યાય છે. પરંતુ જે કોઈ માણસ આપણને વિનાકારણે ત્રાસ આપે તો ખ્રિસ્તી લોકના પુસ્તકની ઉદાર બુદ્ધિ પ્રમાણે ‘ એક તમારો ખાધા પછી બીજો ગાલ અગાડી ન ધરતા ’ પોતાના સંસ્કારણને અર્થે ન્યાયથી તેનો પ્રતિકાર કરવો જોઈએ, તેનું નિવારણ કરવું જોઈએ, તેને સમજાવવો જોઈએ. આમ કરવાથી એ કાર્ય સહિક્રમ વીરૂદ્ધ થતું નથી. તે સહિક્રમાનુસારજ થાય છે, એમ સમજવું જોઈએ.

સર્વ પ્રાણી ધર્મરનિર્મિત છે એક પ્રિય અને બીજા અપ્રિય એવી તેને કલ્પના કદિ હોતી નથી. જ્યારે સર્વ કોઈ તેની પ્રજા છે ત્યારે તે અમુકને દાર મારી નાખો એવું કદિપણ કહેશે નહી. હિંસા કરવી એ જ્યારે ધર્મરને અપ્રિય વાત છે, ત્યારે હિંસા કરવા માટે તે વેદમા કેમ આજ્ઞા કરી શકે ? વેદમા હિંસા કરવા માટે સમ્મતિ આપી છે એમ કેટલાએક પોતાને દીર્ઘબુદ્ધિવાળા અને જ્ઞાણા માનનારાલોક એવું સ્થાપિત કરવા લાગ્યા છે પરંતુ એ તે ઓની મ્હોટી ભૂલ છે. સંસ્કૃત બાપા એની છે કે તેમા શબ્દોના અનેક ગર્ભિત અર્થ થઈ શકે છે. એક એક શબ્દના જુદા જુદા પ્રકારના અનેક અર્થ હોય છે. જ્યાં જે શબ્દ યુક્ત હોય ત્યાંજ તેની યોજના અને અર્થ કરવો જોઈએ. વેદના શબ્દનો યોગ્ય અર્થ કરતી વખતે પુષ્કળ પ્રમાદ થયો છે, થાય છે, અને થશે પણ સિંધવ એટલે ઘોડો, અને મીઠું. પરંતુ બોજનાદિક પ્રસંગે સિંધવ શબ્દનો

પ્રયોગ આવ્યો હોય તો ત્યાં તેનો અર્થ યોગ્ય અને યુક્ત, ‘મીઠું’ ન કરતા અમારા લોક પૂર્વે ભોજનમાં “સિંધવ એટલે ઘોડાનો ઉપયોગ કરતા હતા, અર્થાત્ ઘોડાનું માંસ ભક્ષણ કરતા હતા.” એવો કૃત્સિત અર્થ કેમ કબુલ કરી શકાય ? પૂર્વાપર સંબંધ સાથે સદર્ભ થાય એવો તેનો અર્થ કરવો જોઈએ. આપણું કહેવું સત્ય છે એમ લોકોને ખતાવવા માટે શબ્દનો ભલતોજ અર્થ કરી, લોકોના મનપર ખોટી વાત ઠસાવી ન જોઈએ.

અદિતિ એ શબ્દનો અર્થ મનમાને તેમ કરીને અમારા શાળા વિદ્વાનો વેદની ચેષ્ટા કરાવે છે. જેમકે ‘અદિતિ એ સૂર્યની માતા છે.’ “સૂર્ય અદિતિના ઉદરમાં કેમ માંધ શક્યો ? તમારા વેદમાં આ ઉપરથી માલમ પડે છે કે ખરી વાત તો ક્વચિતજ નોવામાં આવે છે. પણ ખરૂં તો સઘળું કલ્પનાથી ભરેલું છે.” આવા તેના ગર્હણીય પ્રશ્ન માટે અમને દયા આવે છે.

અદિતિ એ શબ્દનો અર્થ પ્રકાશ, અતરિલ, માતાપિતા, વગેરે થાય છે. અને ઉપલા અર્થનો મેળ પણ મળતો આવે છે. છતાંપિ લોકો અર્થનો અનર્થ કરીને કેની મહોટી ભય કર ભૂલ કરી નાખે છે ! અતરિક્ષમાં સૂર્ય ઉત્પન્ન થયો, એવો અર્થ ન કરતા મન માને તેવો અર્થ કરી વેદ જેવા પૂજ્ય ગ્રંથને દોષ લગાડવા લાગ્યા છે. અહિંસા પરમો ધર્મ એ તત્ત્વ, વેદમાં સર્વત્ર નોવામાં આવે છે. છતાં હિંસા કરવી એ વેદની સમતિ છે, એ કહેવું કેટલું અસંભવિત લાગે છે ગોમેધ, અન્નમેધ, અશ્વમેધ, એના અર્થમાં પણ લોકો ઘણીભય કર ભૂલ કરે છે. પ્રાચીનકાળમાં હિંદુલોકોમાં હિંસા થતી હતી, એ સિદ્ધ કરવાને લોક

બદ્ધપરિહર થઇ રહ્યા છે. અન્નતું એક નામ ' ગો ' છે, અને ધૃતતું નામ ' મેધ ' છે. તથાપિ ગોમેધનો અર્થ ગાયત્રી હિસા એવો કરે છે. હિંદુ જેવા ગાયને માતાથી વધારે પૂજ્ય માનનાર દુનિયામાં બીજા કોઇ નથી. આવી પૂજ્ય માનેલી ગોમાતાને તે શુ મારે કે ? લોકો અર્થનો અનર્થ કરી અનેક કુતર્કો ઉત્પન્ન કરે છે, એ મ્હોટી દીલગીરીની વાત છે. વેદમાં હિસા બિલકુલ નથી, એ સંબંધી મે એક પુસ્તક તૈયાર કરવા માડ્યું છે. અમારામાં માસાહાર નહોતો એ અનેક સંસ્કૃત ગ્રંથોના આધારે હું સપ્રમાણ સિદ્ધ કરી આપનાર છું.

અન્નમેધ, અન્નમેધ, વિગેરે અર્થનાં પણ અનર્થ થએલો છે. અશ્વ એટલે ઇશ્વર, એવો અર્થ થાય છે. તે પ્રમાણે અન્ન, અર્થાત્ ધાન્ય, એવો અર્થ થાય છે. તેનો અર્થ ઘોડો અને બકરી એવો થાય છે ખરો, તો પણ આ ઠેકાણે તેવો અર્થ કરવો અનુચિત છે. હવે પદાર્થ માસ વર્જવજ હોવો જોઇએ. કપુર, કમ્તુરી, ચદન એવા સુગંધી પદાર્થોનાં જ હવન થાય છે હવન કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હવા શુદ્ધ કરવી એજ છે. માસનો હવન કરવાથી હવા શુદ્ધ થશે કે બગડશે ? “ પ્રાણીઓની હત્યા કરવાથી જો સ્વર્ગપ્રાપ્તિ થાય તો નરકની પ્રાપ્તિ થવાને શુ કરવું જોઇએ ? ” એમ એક કવિનું કહેવું છે અને તે યથાર્થ છે. વેદમાં હિસા પ્રતિપાદિત નથી, એ હું તેઓને સિદ્ધ કરી આપીશ.

તેજ પ્રમાણે જો ગ્રંથમાં કોઇની નિંદા યા સ્તુતિ નથી, તેજ ઇશ્વરકૃત પુસ્તક હોવું જોઇએ. વેદમાં જો કોઇનું કર્તા તરીકે નામ હોત તો તે માનવકૃત પુસ્તક ગણાને કારણે કોઇનું પણ કર્તા તરી-

કે નામ આવે તો એમ સમજવું કે તે ગ્રંથની પૂર્વ તેનો કર્તા હોવો જોઈએ પરંતુ વેદમાં કોઈનું પણ નામ નથી. તે ઇશ્વરનિર્મિતજ છે. સૃષ્ટિના પ્રલયકાલ સમયે વેદ, પરમાત્માના અતર્ધાન થાય છે, તેનો આદિ યા અંત નથી, અર્થાત્ તે અનાદિ છે.

પૂર્વભિમાંસા જેને કર્મભિમાંસા એમ પણ કહે છે, તેમા કથન કરેલું છે કે, વેદમા સામાન્ય પદાર્થોનુંજ વર્ણન છે. પરંતુ શ્રુતિ સામાન્ય માત્રમ્ 'વિશેષ વ્યક્તિનું તેમા વર્ણન નથી એ ઉપરથી એમ જોવામાં આવે છે કે, વેદ એ માનવપ્રણીત નથી. સૃષ્ટિની આદિ અને અતમા જે વિદ્યા રહે છે તેજ પરમેશ્વરદત્ત છે. મતમતાતર જે જોવામાં આવે છે તે સત્રજ્ઞા માનવકૃત પુસ્તકમાજ હોય છે. ઇશ્વરપ્રણીત પુસ્તકમાં પૂર્વા-પર વીગિધ હોતો નથી. કુરાન 1 વગેરે ગ્રંથોમા લખેલું છે કે ઇશ્વરે સર્વ પૂર્વ ગ્રંથો રદ કરીને આ કુરાનેશરીષ નવું પુસ્તક રચેલું છે. પરંતુ આમ કહેવામા ઇશ્વરને દોષભાગી ઠરાવવા જેવું થાય છે. પૂર્વે જે ભૂલ થઈ હતી તે સુધારવા માટે આ નવો ગ્રંથ બનાવવો પડ્યો અર્થાત્ ઇશ્વરને હાથે અગાડી ભૂલ થઈ હતી એમ સિદ્ધ થયું. હવે મનુષ્યની માફક જે ઇશ્વર ભૂલ કરવા લાગે તો પછી તે ઇશ્વર શાનો ? ઇશ્વરને હાથે કાલત્રયમા પણ ભૂલ થવાની નથી. અને જ્યાં ભૂલ ન હોય ત્યાં તે દુરસ્ત કરવાની આવશ્યકતાજ હોતી નથી. ઇશ્વરને પૂર્વના પુસ્તક રદ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો પણ નથી, અને આવશે પણ નહીં હવે તમે સુર પરિક્ષકો સહજ સમજી શક્યા હશે કે ઇશ્વરપ્રણીત પુસ્તક કયું અને માનવપ્રણીત કયું ? આયબલ અને

ખીજી ધર્મ પુસ્તકોની પણ આવીજ સ્થિતિ છે. ઇશ્વરપ્રણીત જો કેાઇ પુસ્તક હોય તો વેદજ છે એમ સિદ્ધ થઇ ચુક્યું છે.

વેદમા પૂર્વાપર વીરોધ વિષે કેટલાએક ઉદાહરણ અપાય છે. તેઓ કહે છે કે “ યજુર્વેદના ૪૦ મા અધ્યાયના ૮ મા મંત્રમા ઇશ્વર ‘નિરાકાર છે’ એમ કહેલું છે સપર્યગાચ્છક્રમકાયમત્રણ ૬૦ અને અન્યત્ર વળી સહસ્ત્રશીર્ષા સહસ્રાક્ષ મહસ્ત્રાપાત્ ઇશ્વર છે એમ કહેલું છે આ પૂર્વાપર વિરોધ નથી શુ ? ” પરંતુ અત્યંત દીલગીરીની વાન છે કે યથાર્થ જ્ઞાન નહી હોવાથી અર્થ કરવામા તેઓ ભૂલ કરે છે. વેદનો ગર્ભિત અર્થ સારા શ્રમ વગર સહજ સમજી શકાતો નથી રામકૃષ્ણ ગોપાળ ભાડારકરના એક એ પુસ્તક શીખીને, અથવા કોશની મદદથી વેદનો અર્થ સમજવાની યોગ્યતા આવી જાય, એમ સમજવું નહી. મહસ્ત્રશીર્ષ ૬૦ એ મંત્રનો અર્થ લોક એવો કરે છે કે, ઇશ્વરને હજાર મહોડા, હજાર આખો, અને હાથ, પગ વિગેરે છે, પણ એમ નથી. જેમ આપણે કહીએ કે, “આજ સભામા પાચસો ડોકા હતાં. અર્થાત ૫૦૦ મનુષ્ય હતા.” તેજ પ્રમાણે ઇશ્વરને હજાર મસ્તક છે, એમ કહેવા કરતા જેમા હજારો મનુષ્ય રહે છે તે સહસ્ત્રશીર્ષ ઇશ્વર આ કહેવું અલકારિક છે. ‘ પચ ત્યા પરમેશ્વર ’ એ કહેવત સુપ્રસિદ્ધ છે અને મહસ્ત્રશીર્ષ એનો ગર્ભિત અર્થ પણ એવોજ છે. ‘ નં સર્વવ્યાપી પરમેશ્વરમા આ જગત્ સમાવિષ્ટ થયેલું છે, તેને તુ માન ’ આ પ્રમાણે તેનો વાસ્તવિક અર્થ છે એમા કાઇ પૂર્વાપર દોષ આવતો નથી.

પ્રત્યેક ગ્રંથકાર ગ્રંથની આદિ વા અતમા પોતાનું નામ અને

શક લખે છે. તે પ્રમાણે વેદમાં કાંઈ પણ જોવામાં આવતું નથી. તે મનુષ્યપ્રણીત નથી. વેદની ઉત્પત્તિ પરમેશ્વરથીજ થયેલી છે, એમ તેમાં લખેલું છે. વેદવ્યાસ એનો અર્થ વેદનો વ્યાસ એ છે. જેમ વર્તુલમાં વ્યાસ, એક છેડેથી બીજાં છેડે જઈ શકે છે, તેમ વેદમાં જે એક છેડેથી બીજાં છેડે જાય છે, એટલે તેમાં નિષ્ણાત થાય છે તેનેજ વેદવ્યાસ કહે છે. વેદ જેવી ગહન શિલાસોશીના કર્તા કેવો મહોટો વિદ્વાન હોવો જોઈએ ' શ્રી શંકરાચાર્યે' પણ કહેલું છે. ' શાસ્ત્રયોનિત્વાત '

કણ્વાદ ઋષિ કહે છે કે “ વેદઅથોતે આપણે પ્રમાણભૂત માનીએ છીએ. કારણ તેમાં સઘળી વાત બુદ્ધિપૂર્વક છે પૂર્વાપર વીરૂધ્ વાત તેમાં નથી. જેમ સૂર્ય સ્વયં પ્રકાશીત હોઈને અન્ય પદાર્થોને પ્રકાશ આપે છે તેમ વેદ એ સ્વતંત્ર પ્રમાણ છે. સૂર્યને શોધવા માટે પ્રકાશની ગરજ પડતી નથી. તે પ્રમાણે વેદને બીજા પ્રમાણોની આવશ્યકતા નથી. “ વાવાવાક્ય પ્રમાણ એ પ્રમાણે એ માની લેવા જેવું નથી. ” ન્યાયશાસ્ત્ર પરથી એ સઘળું સિદ્ધ થાય છે. આપણા અનુભવમાં જે આવે તેનેજ ખરૂં માનવું જોઈએ. નીચેથી વાત પ્રમાણે વિચારશું ત્યજને ‘ શાસ્ત્રમાં જે છે તે સઘળું ખરૂં છે ’ એમ મૂર્ખપણે માની લેવું ન જોઈએ.

એક સમયે એમ બન્યું કે “ એક અજ્ઞાન મનુષ્યને એક ગૃહસ્થે જમીને કઠ્થું કે અલ્યા તૂ અહીં આનંદમાં બેઠો છે પણ તારી બધરીના શું વર્તમાન છે તે તને કાંઈ ખબર છે કે ? તે બિચારી ઉપર મહોડું સકટ આવી પડેલું છે તે બિચારીનો ધણી મરણ પામ્યો છે, અને તે બિચારી વિધવા થઈ છે ”

આ દુઃખાત્મક સમાચાર સાભળી, તે અજ્ઞાન બોળો માણસ પોતાની છાતી ઠોકી, શોક કરવા લાગ્યો અને છેક ગદ્ગદ કંઠે રડવા લાગ્યો. તે મૂર્ખને એટલી ખબર નહોતી કે જીવતા ધણીએ બધરી રાંડે કેમ ? તાત્પર્ય માત્ર એટલું કે અમારા લોકો સારાસાર વિચાર ન કરતાં માત્ર કાલ્પનિક શાસ્ત્રોપર ભરોસો રાખી, નકામા ભૂલાવામા પડેછે. શાસ્ત્રમાં કહેલું છે એજ એક મુખ્ય કારણ નથી પણ અતિ સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ થઇ શકે છે તેથીજ આપણને કહેવાને કારણ મળે છે કે, વેદ એ કેવળ ઇશ્વરપ્રણીત છે. ઇશ્વર સિવાય કોઇ બીજાથી તે રચાયલો નથી. તે પ્રમાણે તે કોઇ દેશભાષામા પણ લખાયલો નથી. દેશભાષામા જો તે હોત તો તે મનુષ્યપ્રણીત છે એમ કહી શકાય. વેદની ભાષા તદ્દન જુદી અને સ્વતંત્ર છે. વેદ સંસ્કૃતમાં છે એમ જો કોઈ કહે તો તે તેની ભૂલ છે. વેદની ભાષા અને સંસ્કૃત ભાષા જુદી જુદી છે. “વેદ સંસ્કૃતમા નથી” એમ સાભળતાજ કેટલાએક તો મારવા દોડશે. તે કહેશે કે આ શુ ગપાઇક ગોળા ફેંકી રહ્યા છે. પણ કોઇએ એમ નહીં સમજવું જોઇએ કે હુંજ માત્ર એમ કહું છું, આજલ મહાપડીત મેઠસમુદરે કહ્યું છે કે, સંસ્કૃતમા પાણિનીનું પુસ્તક સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. અને તેજ પાણિની કહે છે કે, વેદની ભાષા અને સંસ્કૃત ભાષા ભિન્ન ભિન્ન છે. જેમ તમારી અમારી હાલની ભાષા મરાઠી, ગુજરાતી, હિંદી વિગેરે છે તેજ પ્રમાણે પ્રાચીનકાળમા આર્યલોકાની ભાષા સંસ્કૃત હતી પરંતુ તે ભાષા નિર્માણ ક્યાથી થઇ ? વેદ એજ એનું મૂળ છે. વેદથી જેમ સંસ્કૃત થઇ છે, તેમ સંસ્કૃતથી પ્રાકૃત, મરાઠી, ગુજરાતી, હિંદી, બંગાલી,

કાનડી વિગેરે અનેક દેશભાષાઓ બની છે. સમ્પત્તના આધારે કાંઈ વેદ ભાષા બની નથી વેદભાષા સસ્કૃત ભાષાથી ઘણા પૂર્વકાળની છે. વેદમાં મતમતાતર બિલ્કુલ નથી આથીજ સિદ્ધ થાય છે કે તે એક- ને હાથે બનેલો છે અને આ એક, તે સર્વશક્તિમાન ઇશ્વરજ.

વેદમા પુનર્જન્મ માનેલો છે. પુનર્જન્મ નહી માનનારા પ્રત્યે એવો પ્રશ્ન છે કે, એકની આખ કુટેલી હોય છે, એક લુલો હોય છે, એક મુગો હોય છે, અને કોઈ બહેરો. આવા નાના પ્રકારના મનુષ્ય આપણી દૃષ્ટિએ પડે છે આમ થવાનું કારણ શું ? તેના જવાબમા પ્રતિપક્ષવાળા કહે છે કે, ઇશ્વરની મરજી ત્યારે શું ઇશ્વર એવો અન્યાયી અને પક્ષપાતી છે કે, વિના અપરાધે, કોઈને સુખ દુઃખ ભોગવવું પડે ? આથીજ પુનર્જન્મ છે એ સ્પષ્ટ છે.

સર્વવિદ્યાની માતા, જેમા સર્વવિદ્યા સમાવિષ્ટ થઇ છે, તેજ પરમેશ્વરકૃત પુસ્તક. એ સપ્રમાણ સિદ્ધ કરવાને અનેક ઋષિવચનો સન્નદ છે એમ કહેવાને અમે લેશમાત્ર ડરતા નથી. જેની પાસે ખરો રૂપીયો છે, તેને તે સતાડવો પડતો નથી. વેદમાં નહી જણાયલો એવી કોઈપણ વિદ્યા અસ્તિત્વમા નથી. મહામુનિ શકરાચાર્યનો એવોજ મત છે. વિના પરમાત્મા, એવું પૂર્ણપણ આતી શકે નહીં. વેદ એ દોષરહીત ગ્રંથ છે વેદે જ્ઞાનની પ્રેરણા કરી અને ક્રમે ક્રમે મનુષ્યને તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું પરમેશ્વરે સૃષ્ટિ નિર્માણ કરી તેની પૂર્વે નૃષ્ટિની સુવ્યવસ્થા સાડ, તેણે વેદ નિર્માણ કર્યો. વેદથી જ્ઞાનપ્રાપ્ત કરીને સર્વે ઋષિઓએ તે બીજાઓને ઉત્તીર્ણ કીધું. જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ પરમાત્માથી થઇ અને તે તેણે વેદદ્વારા નિર્માણ કરી. શનૈઃ શનૈઃ તે જ્ઞા-

નની ઉન્નતિ યા અવનતિ થતી ગઈ. બ્રાહ્મણ જેમ જેમ વેદનું પઠન છોડતા ગયા, તેમ તેમ તે જ્ઞાન ધીમે ધીમે લોપ થતું ગયું. જે લોક પોતાને આર્ય માને છે, અને હિંદુ હોવાનું અભિમાન ધરાવે છે, તેઓએ પોતાની પ્રજાને વેદનું થોડું પણ જ્ઞાન આપવું જોઈએ. મહોટા મહોટા બી. એ., એમ. એ થયા, પણ ધર્મસંબંધી જ્ઞાનમાં નુપસક ! એ કેટલું શોકકારક છે ! તેઓને ધર્મનું જ્ઞાન જ્ઞાન બિલકુલ હોતું નથી. વેદની માહિતી જ્યારે જરાપણ ન હોય ત્યારે ધર્મ સંબંધી જ્ઞાન કેમ પ્રાપ્ત થાય ! વિનાધર્મ ઉન્નતિની આશા નિરાશ થઈ ગઈ છે. તમે આર્ય હોવાનું અભિમાન ધરાવતા હો તો તમારા બાલ બચ્ચાંઓને વેદ અવસ્થા શીખવો આશા છે કે, તમારી પ્રજાને સદ્ધર્મી બનાવવા માટે પ્રયત્ન કરશો ! દત્ત્યાજ્ઞાસ્મદે

ભાષણ ૪ થું.

ઇશ્વરોપાસના.

તા. ૨૦ મી જુલાઇને દિવસે શેઠ લક્ષ્મીદાસ ખીમજી જે. પી ના અધ્યક્ષપણા નીચે શ્રીમાન બ્રહ્મચારીજી નિત્યાનંદજી મહારાજે ૬૧-મજી કાવસજી ઇન્સ્ટિટ્યૂટમા ઇશ્વરોપાસના એ વિષય ઉપર પોતાનું ચોથું વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું તે નીચે આપણે.

શ્રીમાન બ્રહ્મચારીજીએ સ્વર સહીત આશિર્વાચન વેદમંત્ર બોલ્યા પછી, ગીર્વાણગિરામા પ્રસ્તુત વિષયની અસત પ્રસ્તાવના કરી હિદી ભાષામા બોલ્યા કે

પ્રિય ગૃહસ્થો ! આ જાણના વિવિધ પ્રકારના મનુષ્યો દૃષ્ટિએ પડે છે. સ્વભાવ, આચાર, વિચાર, કર્તવ્ય, આકૃતિ વિગેરે પ્રત્યેક બાબતમા તેઓમા ભિન્નતા જોવામા આવે છે- પ્રત્યેક વિષયમા પ્રત્યેકોનું જ્ઞાન અને સમજ નિરાળા નિરાળા હોય છે જેમ આ જગતમા ઇશ્વરને માનનારા હોય છે, તેમ કટલાએક નાસ્તિક મતપથાનુયાયી પણ હોય છે. ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ અત કરણપૂર્વક નહીં માનનારા ફક્ત સસારમા નીતિવ્યવહાર પ્રમાણે ચાલવાને માટે કહે છે. વળી કેટલાક એવી સમજના હોય છે કે, ‘ ઇશ્વર છે, ’ એમ પણ માનતા નથી, અને ‘ તે નથી, ’ એમ પણ માનતા નથી ! વળી

કેટલાએક એવા મતાનુયાયી હોય છે કે, જોકે અંત કરણથી તો નહીં, પણ લજ્જના ભયથી ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ કમ્બુલ કરે છે. વળી કેટલાક “ ઇશ્વર છે કે નહિ એ સંબંધી વાદવિવાદ કરી મનને નિર્વર્થક ત્રાસ આપવાથી શો લાભ ? ” એમ કહેનારા પણ હોય છે જ્યારે આવા સર્વોપયોગી વિષયમાં મનુષ્યોના આવા આવા ભિન્ન મતો છે, ત્યારે ઇશ્વરોપાસના એ વિષય ઉપર ખોલતા પ્રથમ ઇશ્વર છે કે નહિ, તેનો નિર્ણય કરવો જોઈએ. ઇશ્વર જો ન હોય ત્યારે ઉપાસના કરવી કાતી ? અર્થાત્ આ જગતમાં ઇશ્વર છે या નહી તે પ્રથમ તપાસવું જોઈએ.

મારા જેવા અલ્પબુદ્ધિવાળા મનુષ્યને આ વિષય ઉપર વિવેચન કરવું અશક્ય થઈ પડશે કારણ આ વિષય એટલો ગહન છે કે જે યોગીજનોને પણ અગમ્ય છે તો પછી મારી શી કથા ! તો પણ જેમ એક ભયકર તોશનમાં સપડાયલી આગખોટના બચાવને માટે તેનો કપ્તાન, “ હવે ગુ કરવું ? શો ઉપાય ? ” ઇત્યાદિ વિચારમાં ન પડતા, આવે સમયે પોતાનું ધૈર્ય છોડતો નથી પણ રાકત્યનુસાર અને એટલો પ્રયત્ન કરે છે, તદ્વત મારી બુદ્ધિગ્રી નૌકા, આ સસાર સાગરના અપાટમાં ડોલા આવા લાગી છે, તેને ઇચ્છિત મથળે લઈ જવા માટે હું રાકત્યનુસાર પ્રયત્ન કરું જોમાં સફલ થવું એ સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરના હાથમાં છે.

ન્યાયની અદાલતમાં અમુક એક પ્રકાર છે એ સિદ્ધ કરવા માટે પુરાવાની જરૂર છે ના કલ્યાણમાં વિશેષ પુરાવાનો જરૂર હોતો નથી. ચોરીનું આરોપ માખીનું કર્મ માત્ર આપણી પામે પુરાવો હોવો જો

ધ્યે. ‘હું અમુક સમયે અમુક ઠેકાણે હતો’ એવો પુરાવો જો તે લાવે તો વીરુદ્ધ પક્ષવાળાએ તત્સબધી પુરાવો આપવો જોઈએ. તેજ પ્રમાણે ધશ્વર નહીં માનનારાએને જો કે વિશેષ પ્રયાસ કરવાની જરૂર નથી તો પણ “તે નથી” એમ સિદ્ધ કરવાને તેઓ પાસે સારો પુરાવો હોવો જોઈએ. “यथा घटादि कार्य सकर्तृक तथाक्षित्यकुरादिकमपि तत् कर्तृत्वमस्मदादीना न समर्वात् तत् कर्तृत्वेनेश्वरसिद्धिः.”

અમારા નૈયાયિક લોકો ધશ્વરના અસ્તિત્વપણા માટે અનેક પ્રમાણો માને છે કર્તાવગર કોઇપણ બાબત બનેલી આ જગતમા દૃષ્ટિએ પડતી નથી. કુભાર સિવાય ઘડો કેમ બને ? વિના કર્તા કોઇપણ કાર્ય બને નહીં, આપણને જે આવડો પ્રયત્ન અને તેજસ્વી મૂર્ધ દેખાય છે, તેને બનાવનાર શું કોઇ ન હોવો જોઈએ ? તે આપોઆપ થયો હશે ? નાસ્તિક લોક એમ માને છે ને ધશ્વરનું અસ્તિત્વ કમુલ કરતા નથી. “જ્યારે બનેલો નથી, અર્થાત સ્વયંસિદ્ધ છે. ત્યારે તેનો બનાવનાર શું કામ જોઈએ ?” એવું તેઓનું કહેવું છે આ તેઓની ઉક્તિ કેટલે અશે ખરી છે તે આપણે જોઈએ.

મનુસ્મૃતિના ૧૨ મા અધ્યાયમા નિવેદન કરેલું છે કે “પોતાના તર્ક વિતર્કથીજ સત્ય નિર્ણય કરો “बाबायाक्यं प्रमाण” એ સત્ય પ્રમાણ નથી. એ પ્રમાણે ચાલવું છોડી દો” તેજ પ્રમાણે અમુક બાબત અમુક એક પુસ્તકમા કહી છે, તેથી તમે તે ખરી માનો, એમ હું તમને આશ્રય કરતો નથી વળી તેમ જો કોઈ કરે તો તે વાત મને પ્રિય પણ નથી પ્રતક્ષપ્રમાણથીજ તારે આપણી પાળી ખાતરી થાય

ત્યારેજ તે ખરૂં માનવું. ફક્ત વેદ ઉપરજ આપણે સધળો વિશ્વાસ મૂકવો નહીં. આ જગતની ઉત્પત્તિ વિશે આપણે પ્રથમ વિચાર કરીએ.

પદાર્થવિદ્યા સૃષ્ટિક્રમશાસ્ત્રવિદ્યા, ભૂગર્ભવિદ્યા (Geology) ઇત્યાદિ શાસ્ત્ર જોયા હોય તો માલમ પડશે કે તેમાં સર્વવાત સપ્રાણ મળી આવે છે. મતમતાતર તે પુસ્તકોમા જોવામા આવતા નથી. ન્યાયશાસ્ત્ર (Logic) સિદ્ધ કરી આપે છે કે, “ કારણાદ્વિના કાર્ય નોત્પદ્યતે इति.” ઘટ બનાવવાને માટે જેમ કુંભારની આવશ્યકતા છે, અને કુંભાર વગર તે બને નહીં, તે પ્રમાણેજ આ પૃથ્વી બનાવવા માટે કુંભારની માફક કોઇપણ કર્તા અવશ્ય હોવો જોઈએ. તે આપો-આપ પોતે બની શકે નહીં

જે પૃથ્વીપર આપણે નિવાસ કરી રહ્યા છીએ તે પૃથ્વી અમખ્ય પરમાણુઓના સયોગથી બનેલી છે. કોઇપણ પદાર્થનું એકીકરણ, અનેક પરમાણુઓના સમ્મીલનથીજ થાય છે. જેમ પોલાદ અનેક પરમાણુઓથી બનેલું છે, તેમ હીરો પણ પરમાણુઓથીજ બનેલો છે. આ જગતમાં એવી એક પણ ચીજ નથી કે જે પરમાણુઓ સિવાય બની હોય અર્થાત્ પ્રત્યેક વસ્તુ પ્રથમથી પરમાણુરૂપ હોય છે પણ બ્યારે તેઓનો એક કેકાણે સયોગ થાય છે, ત્યારે તે પૂર્ણસ્વરૂપ ધારણ કરે છે જુદા જુદા રહેલા પરમાણુઓનું એકત્ર થવું, અને એકત્ર થએલા પરમાણુઓનું અલગ થવું, આ બે સ્વતંત્ર ક્રિયા છે. જો તેઓનો વિયોગ નહોતો, તો સયોગ થતો નથી, અને જો સયોગ ન હોય તો વિયોગ પણ બનવો અશક્ય અર્થાત્ એ સ્પષ્ટ છે કે, કોઇએક સમયમા પૃથ્વીના પરમાણુઓ અલગ અલગ હતા અને

તે જો એમ ન હોત તો તે એકત્ર થાત નહી. અને જો તે તેવી સ્થિતિમા હોત, તો જે પૃથ્વીપર હાલ આપણે વાસ કરી રહ્યા છીએ, તે અસ્તિત્વમા પણ આવી ન હોત. જે પ્રમાણે ઘડિના લોટમા પાણી રેડી તેને મસળીયે તો તેનો કણકનો લોદો થાય છે, અર્થાત્ અલગ અલગ રહેલાં પરમાણુઓનો સંયોગ થાય છે, તદ્દત્ આ પૃથ્વીનો પ્રકાર હોવો જોઈએ. પ્રારબ્ધમા અસખ્ય પરમાણુઓ હતા, તે કોષપણુ સાધનથી એકત્ર થયેલા છે અને તે કૃતિ જે આપણે હાલ પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ, તેનો કર્તા કોષ પણુ અવખ્ય હોવોજ જોઈએ એ નિર્વિવાદ છે. શીઝીકલ સાયન્સ અને પેદ એ બેનુ આ બાબતમાં ઘણું સામ્ય જોવામાં આવે છે. પરમાણુઓ અનાદિ છે એમ તેમા કહેલું છે. તે કિત્પત્તિનાશ રહીત છે મૂર્ચપણુ પરમાણુઓનોજ બનેલો છે. અવિદ્વાન્ લોકોને આ ઉપરનું કહેવું બ્યાજખી લાગશે નહી. તથાપિ શાસ્ત્ર શિખેલા લોકોને તો કમ્બુલ કરવું પડશે કે, અલગ અલગ રહેલા પરમાણુઓ મળી શકે છે, અને સંયોગ થયેલા પરમાણુઓ અલગ અલગ થાય છે

નાસ્તિક લોક પણુ પૃથ્વીનું અસ્તિત્વ કમ્બુલ કરે છે. 'પૃથ્વીનું' અસ્તિત્વ નથી એમ માનનાર કોષપણુ મળી આવશે નહી. જે પ્રમાણે જલતત્વના ત્રણ રૂપાતર (બર્ષ, પાણી, અને બાષ્પ) થાય છે, તેમ મૂર્ચ, ગ્રધ, પૃથ્વી, તેજ ઇત્યાદિ સર્વના યોગા ધણુ પ્રમાણુમા રૂપાતર થાય છે. સાખ્યશાસ્ત્રકારે કવ્યું છે કે આ પૃથ્વી પ્રારબ્ધમા પ્રકૃતિ સ્વરૂપમા હતી તદ્દનતર વાયવીદ્રશામા અર્થાત્ હવાના સ્વરૂપમા આવી. ત્યારબાદ તે ગોળાકાર સ્વરૂપની થઈ. પદ્મથ વિજ્ઞાન શાસ્ત્રમા પણ ઉપર

કલ્યા પ્રમાણે વર્ણવેલું છે. આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થઈ શકે છે કે આ પૃથ્વી એક વાર બનેલી છે વિદ્વાન્ નાસ્તિકલોક પશુ આ વાત કમ્બલ કરે છે. હાલ નાસ્તિકલોકોનો પાક સારો થઈ આવ્યો છે. એક બે અગ્રેજી વિદ્વાનોના ગ્રંથો વાંચીને એ શાણા ગૃહસ્થો પોતાના પૂર્વજ્ઞેએ એ બાબત ઉપર બનાવેલા ગ્રંથો તરફ બિલ્કુલ લક્ષ નહીં આપતા એમ કહે છે કે, આ સૃષ્ટિ કુદ્રતથીજ (નેચરથી) બનેલી છે. તે આપોઆપ નિર્માણ થઈ છે. તેને બનાવનાર કોઈ નથી, અને તેને કોઈએ જીવી પણ નથી વિના કર્તા આ જગતમા કોઈપણ વસ્તુ મળી આવશે નહીં 'બાપ નથી હું છું' એ કહેવું જેવું મૂર્ખાઈ બરેલું' છે તેવાજ પ્રકારનું આ કહેવું છે પૃથ્વીને બનાવનાર કોઈપણ હોવોજ જોઈએ એ નિર્વિવાદ છે લોકચુબકમા જે પ્રમાણે આકર્ષણ શક્તિ છે, તે પ્રમાણે આ પૃથ્વીના પરમાણુઓમા પણ આકર્ષણશક્તિ છે એ વાત હું કમ્બલ કહું છું આ ઠેકાણે મને કલ્યા વગર ચાલતું નથી કે, ગુરૂત્વાકર્ષણનો શોધ ન્યુટને કીધો એવું હાલના લોકોનું કહેવું છે પરંતુ તેને થયાને ફક્ત ૪૦૦ થી ઓછા વર્ષ હોવા જોઈએ. અમારા લોકોને આ વિદ્યા ઘણા પ્રાચીન ઇાળથી જાણાયેલી છે. વેદની વાત બાબુ મદ્રી હાલના ગ્રંથો જોઈએ તે આપણી ખાત્રી થાય એમ છે. ભાસ્કરાચાર્યે સિદ્ધાંતરિરોમણી નામનો ગ્રંથ બનાવ્યો તેને નજદીક ૧૧૦૦ વર્ષ થતા આવ્યા છે. એની પૂર્વે આ વિદ્યા અમારા લોકોને અવગત હોવી જોઈએ, એમ કોઈપણ વિદ્વાન્ પુરૂષ કમ્બલ કરશે હવે કહો કે ગુરૂત્વાકર્ષણનો શોધ ન્યુટને કેવી રીતે કીધો ? આપણું સોનું તે પીત્તળ !

અને પારકું પીત્તળ તેને સોનું માની ખેસનારા આપણે કેવા ચતુર !

પૃથ્વીના પરમાણુઓમા આકર્ષણશક્તિ છે. પદાર્થમા વજન હોવાના કારણુને લીધેજ તે વસ્તુ પૃથ્વીપર પડતી નથી, પણ ફક્ત પૃથ્વીના આકર્ષણુને લીધે તે નીચે પડે છે. આ બાબતનો અનુભવ આપણને વિત્તર ધ્રુવ પાસેના દેશોમા મળી આવે છે. હવાથી, અન્નથી, અને ખીજા ઇતર કારણોથી ઇષ્ટપુષ્ટ અને શુષ્ક થનાર માણસનો દાખલો નહીં લેતા, એક લોખંડનોજ દાખલો લઈએ. તેના વજનમા કોઈ જાતનો કેન્દ્રાર થનાર નથી. જે લોખંડના ટુકડાનું વજન અહીં એક શેર થાય છે, તેનું ઉત્તર ધ્રુવ નજીક દોઢ શેર થવા જાય છે આનું કારણુ શું ? આકર્ષણુ સિવાય ખીજા કાંઈ નથી. અહીં પદાર્થને મધ્યાકર્ષણુ હોવાથી તેના વજનમા વધારો થતો નથી પણ ધ્રુવ પાસે વિશેષ આકર્ષણુ હોવાના કારણુને લીધે વજનમા વધારો થાય છે. આપરથી પૃથ્વીના પરમાણુઓમા આકર્ષણુશક્તિ છે, એ સ્પષ્ટ છે

પદાર્થવિદ્યા જાણનાર નાસ્તિકલોક કહે છે કે “ પરમાણુઓમા આકર્ષણુ શક્તિ હોવાને લીધે તે એકત્ર થયા છે. એમ કહેવામા શું બાધ આવે છે ? એકત્ર કરવાને ખીજાની શું જરૂર છે ” આ તેઓનું કહેવું એકમાર્ગી ખરૂં લાગે છે પરંતુ તત્સંમધી સૂક્ષ્મ વિચાર કરવો જાઈએ પરમાણુ, પામે પાસે હોય તોજ તે આકર્ષણુ કરી શકે. જો તે દૂર હોય તો આકર્ષણુ કરી શકે નહીં, યા એકત્ર થઈ શકે નહીં તે દૂર દૂર રહેલા નથી, પરંતુ નજીક નજીક છે, એમ આપણે ઘડીભર માની લઈએ જે કારણુને લીધે તે

પરમાણુઓ એકત્ર થયા તે કારણ પ્રમાણે કોઈ પણ સમયે એકવાર તે અલગ અલગ હોવાનું જોઈએ. કારણ દૂર દૂર હોવા સિવાય એકત્ર થઈ શકે નહીં, એ આપણે પ્રથમ નક્કી કરી ગયા છીએ ત્યારે શું તેઓને જુદા જુદા પાડનાર કોઈ નહીં હોય ? જેમ તેઓમા આકર્ષણશક્તિ છે, તેમજ તેઓમા અલગ થવાની શક્તિ છે કે શું ? તે શક્તિ તેઓમા નથી એ અનુભવસિદ્ધ વાત છે. આ ઉપરથી કોઈને પણ કમુલ કરવું પડશે કે, તેઓને અલગ અલગ કરવાને કોઈની પણ આવશ્યકતા છે. પૃથ્વીના પરમાણુઓમા આકર્ષણશક્તિ હોવાને લીધે તેઓ આપોઆપ કદિપણ અલગ અલગ થઈ શકે નહીં. નાસ્તિકલોકે આ ઠેકાણે એવી શકા કરે છે કે “ પરમાણુ અલગ અલગ કરવાને કોઈની આવશ્યકતા નથી હવા તેઓને અલગ કરે છે. ” આ તેઓનું કહેવું કેટલે અંશે ખરું છે તે જાણતા પહેલાં હવા એ શું ચીજ છે તેનો પ્રથમ વિચાર કરીએ.

હાલની સાયન્સવિદ્યાપરથી આપણા જાણના આવે છે કે, હવા એ કાંઈ અવતર વસ્તુ નથી. તેમ તે આપોઆપ ઉત્પન્ન થઈ શકતી નથી. ઉષ્ણતા સિવાય તે ઉત્પન્ન થઈ શકે નહીં. હવાનો ઘેરાવો અસીમ છે. ૧૨ યોજન પર્યંત વાયુ સઘળે ભરેલો છે, એવું આપણી જાણના આવેલું છે. જેમ જેમ ઉપર જઈએ તેમ તેમ વાયુ ધીમે ધીમે ઓછું હલકો થતો માલમ પડે છે. નીચેની જગ (ભારી) હવા સાથે જ્યારે સૂર્યબિંબનો સંબંધ થાય છે ત્યારે તે તમ (હલકી) થઈને ધીમે ધીમે ઉપર ચડે છે આ ચલનવલનના

યોગથી વાયુ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પરથી આપણને સ્પષ્ટ દેખાય છે કે હવા એ આપોઆપ ઉત્પન્ન થતી નથી, પણ ઉષ્ણતા એજ તેનો જનક છે. જ્યારે ઉષ્ણતા એ હવા ઉત્પન્ન થવાનું કારણ છે, ત્યારે તે શુ છે, અને તેનું કારણ શું છે, એનો નિર્ણય પ્રથમ કરવો જોઈએ.

ઉષ્ણતા અર્થાત્ અગ્નિ ઉત્પન્ન થવાને, ધર્ષણની આવશ્યકતા છે. કોઈ પણ પદાર્થના ધર્ષણ સિવાય અગ્નિ કદાપિ ઉત્પન્ન થતી નથી. એમ અગ્રેજી શાસ્ત્રકારોનું કહેવું છે, અને અમારામાના દરેકનો પણ તેવોજ અનુભવ છે. પૃથ્વીના પરમાણુઓ એકત્ર થતા પહેલાં તે અલગ અલગ હોવા જોઈએ, અને તેને અલગ અલગ કરવાને હમાની આવશ્યકતા છે, એવું નાસ્તિકલોકોનું કહેવું છે પરંતુ હવા ઉત્પન્ન થતાં પહેલાં ઉષ્ણતાની જરૂર છે, અને ધર્ષણ સિવાય તેની ઉત્પત્તિ નથી. વળી ધર્ષણ કદાપિ આપોઆપ થઈ શકતું નથી. તે થવા ને માટે કોઈની પણ આવશ્યકતા હોવીજ જોઈએ. ધર્ષણ સાધન ન હોય, તો અગ્નિ અર્થાત્ ઉષ્ણતા ઉત્પન્ન થઈ શકે નહીં. ઉષ્ણતા સિવાય વાયુ, અર્થાત્ હવાનું જનન થઈ શકે નહીં, અને હવા ન હોય, ત્યારે પૃથ્વીની ઉત્પત્તિ પણ અશક્યજ. આ પરથી સ્પષ્ટ છે કે ધર્ષણ સાધન અવશ્ય હોવુંજ જોઈએ. ગતિ સિવાય ઉષ્ણતા બિલકુલ ઉત્પન્ન થઈ શકતી નથી. આ ગતિની ઉત્પત્તિ ક્યાથી, તે ઇંગ્રેજી શાસ્ત્રકારો કહી શકતા નથી. અહિં તેઓની હિંમત છુટી જાય છે, અને આ ગતિના સબધમા તેઓની મતિ ચાલી શકતી નથી. તેઓને આજપર્યંત ૧૬ તત્વોનો શોધ લાગ્યો છે. તેઓનું શાસ્ત્ર હજી

સુધી બાહ્યાવસ્થામાજ છે ઇથર સબધી તેઓને અદ્યાપિ પર્યંત કાંધપણ માહિતી નહોતી. પૃથ્વીની આસપાસ ૪૮ મૈલ સુધી વાયુ વિટળાયેલો છે અને સૂર્યના કિરણના આધારથી તે નીચે આવે છે એવું તેઓનું આજ દિવસ સુધી માનવું હતું. આ ૪૮ મૈલની પેલી બાજુએ શું છે તેની તેઓને કલ્પના સુદ્ધ નહોતી શોધ કરતાં કરતાં હવાથી વ્યતિરિક્ત ઇથર જેવું કાંઈ છે, એવું તેઓના જાણવામા આવ્યું છે. પરંતુ ઇથર સબધી માહિતી આપણા લોકોને ધણા પ્રાચીન કાળથી હતી. ‘ ઇથર ’ એટલે ‘ આકાશ ’ અને ‘ વ્યાક્યુમ ’ અર્થાત્ ‘શૂન્ય’ સંસ્કૃતનું જ્ઞાન આપણા હાલના લોકોને ખરોખર નહી હોવાને લીધે આપણે ખરો અર્થ ખરોખર સમજતા નથી. પણ આપણા પૂર્વજોને ધણા પ્રાચીન કાળથી એ વિષયનું પૂર્ણ જ્ઞાન હતું. હાલના યુરોપીયન પડિતો આ વિષયો કાંઈક સમજવા લાગ્યા છે ખરા.

અમારા શાસ્ત્રોમા આ ગતિ સબધી વિષય ઉપર લખેલું છે. ઉપનિષદમા નચીકેતાએ યમાચાર્યને (પોતાના ગુરુને) આ ગતિ કેમ ક્રમ્પન્ન થઈ, તે વિષે પ્રશ્ન કરતા ગુરુજીએ ઉત્તર દીધો કે, જે શક્તિથી આ ગતિનો પ્રાદુર્ભાવ થયો છે તેને પ્રકારીત કરવાને સૂર્ય, ચંદ્ર, ચા અગ્નિ કોઈપણ સમર્થ નથી, તે આપણે જાતેજ જાણવું જોઈએ. આપણા શરીરની અદર એવી એક શક્તિ છે કે જેના યોગે કરીને પ્રાણીનો સંધર્મો વ્યવહાર ચાલે છે. તેના અસ્તિત્વપણાને લીધેજ એકંદર ઇંદ્રીયો યોગ્ય સ્થિતિ મા રહે છે. તે પ્રમાણે આસમારે ૩૫૧ દેહમા પરમાત્મા એ એક શક્તિ વિચરી રહેલી છે તેથીજ આ રૂપ વિશ્વમા અખિલ આપાર મરણપણે ચાલ્યા કરે છે. ઉપર વર્ણવેલી શક્તિ શરીરમા

નહોય તો જેમ અદરનો એક દર વ્યવહાર બધ પડે છે, તેમ પરમાત્માશ્વી શક્તિનો જે અભાવ હોય તો આ વિશ્વનો સઘળો વ્યવહાર ઉથલપાથલ થઈ જાય અને કોઈપણ યોગ્ય રીતીએ ચાલી શકે નહીં.

આ જે વિશિષ્ટશક્તિ છે, તે ચર્મચક્ષુથી દૃષ્ટિગોચર થતી નથી. તેને જોવાને માટે બીજા અર્થાત્ દિવ્ય ચક્ષુઓનીજ આવશ્યકતા છે. વિશ્વ એ એક મહોદ્ધ ધડિયાળ છે તે પોતાના કાર્યમાં કદી ચુક કરતું નથી. તથાપિ તેને ચાવી દેનારની જરૂર તો છેજ. જેમ મનુષ્યકૃત ધડિયાળને ચાવી દીધા વગર તે ચાલતું નથી, અને જે ચાવી નહીં દીધી હોય તો તે બગડે છે, બધ પડે છે, યા અનિયમિતપણે ચાલે છે, તદ્વત્ આ વિશ્વશ્વી ધડિયાળનો પણ પ્રકાર છે એજીન ચલાવવાને પ્રાધવિર હોવોજ જોઈએ. તેનાવગર રેલગાડી ચાલી શકે નહીં. તેજ પ્રમાણે આ પૃથ્વી, સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહ, ઉપગ્રહાદિ સર્વને ચલાવવાને કોઈપણ જરૂર હોવોજ જોઈએ. મનુ મહારાજે કહ્યું છે કે ‘પ્રજ્ઞાશિતાર સર્વધામણીયાસમજોરપિ’ પરમાત્મા અત્યંત સૂક્ષ્મ છે. ઉપનિષદમાં પણ એમજ કહેલું છે ‘અજોગણિયાન્મહતોમહીયાન્’ પરમાત્માથી સૂક્ષ્મ આ જગતમાં કાંઈપણ નથી આ પરથી કોઈએ એમ ન સમજવું જોઈએ કે, તે રાધ અથવા તો સોઈના અગ્રભાગ જેટલો છે. સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મ અને મહોદ્ધથી મહોદ્ધ તે છે. પૃથ્વીથી સૂક્ષ્મ જલ છે, જલથી સૂક્ષ્મ હવા, અને હવાથી મૃદ્ધ આકર્ષણશક્તિ છે. તે આકર્ષણ શક્તિ નિરાકાર, સૂક્ષ્મ, અને વ્યાપક છે. તેજ પ્રમાણે ધર્મર પણ નિરાકાર, વ્યાપક, અને સૂક્ષ્મ છે. વેદમાં પણ એમજ કહેલું છે. ‘ત્રેનસ્તપસ્ય નિહિત ગુદાસ્ત્રવ્ર વિશ્વ મ્મત્યેકનીતે તસ્મિન્નિદ માષ્ટિ

નોતિ સર્વ ॥ સ ઓતઃ પ્રોતશ્ચ વિભુ પ્રજાસુ ” પરમેશ્વર શક્તિને તું ઓળખ ! તે પરમેશ્વર સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મ, અને સર્વવ્યાપક છે. જે પ્રમાણે ઇશ્વર અને વ્યાકયુમ સર્વ ઠેકાણે છે, તે પ્રમાણેજ તેનું અસ્તિત્વ સર્વત્ર છે. ભગવદ્ગીતામા કહ્યું છે કે બ્રહ્માનદસુખ અતીન્દ્રિય છે એ બ્રહ્માનદની પ્રાપ્તિ માત્ર જ્ઞાનથીજ થાય છે. આત્મતિક અતીન્દ્રિય બ્રહ્માનદસુખ બુદ્ધિથીજ જાણુમા આવે છે. જે પ્રમાણે તડિત્ સર્વત્ર છે, તે પ્રમાણે ઇશ્વર સર્વત્ર પ્રકાશરૂપ ભરેલો છે. મનુ મહારાજે તે પરમાત્માને ‘ સ્વપ્રધીગમ્ય ’ વર્ણવેલો છે, સમાધીથીજ તે જાણવામા આવે છે. ગહન વિષયો એકચિત્તા વગર કળી શકાતા નથી ત્યારે સર્વથી સૂક્ષ્મ એવો જે પરમાત્મા, તે ચિત્તની અત્યંત શાંતતા વગર કેમ જાણી શકાય ! સમાધિજ્ઞાન વિના પરમાત્માનું જ્ઞાન થઈ શકતું નથી.

જૂદા જૂદા ચાર પ્રકારના લોક સર્વશક્તિમાન ઇશ્વરને પ્રકાર ચતુષ્ટયથી જાણી શકે છે. યોગી લોક પ્રત્યક્ષ અનુભવથી પરમેશ્વર જેવો છે, તેઓજ સારી રીતે જોઈ શકે છે તાર્કિક લોક અનુમાનથી ઇશ્વર છે એમ માને છે. તેઓ કહે છે ‘ યત્ર યત્ર ધૂમસ્તત્ર તત્ર વન્દિઃ ’ આ ન્યાયથી આ જગત બનાવનાર કોઈપણ હોવોજ જોઈએ. વિદ્વાન લોકો શાબ્દિક પ્રમાણથી ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ ક’મુલ કરતા આવ્યા છે, અને હાલ પણ કલલ કરે છે. જે પ્રમાણે વ્યાકયુમ અને ઇશ્વર સર્વત્ર છે, તે પ્રમાણે ઇશ્વર સર્વત્ર વ્યાપ્ય છે, આકાશની વ્યાપ્તિ સર્વથી વિશેષ છે, તેજ પ્રમાણે પરબ્રહ્મ સર્વવ્યાપક છે એમ ઔપમાનિક લોક માને છે.

હિમાલય પર્વતપર જ્યારે અમે વસતા હતા ત્યારે મારા આ-

વામાં એક કદ આવ્યો હતો. તેની મિષ્ટતા એટલી અપૂર્વ હતી કે તમને કહ્યા છતાં પણ તેની કદપના તમે કરી શકશો નહીં. મિષ્ટતા વિશે તમને મારા કહેવા ઉપરથી શાબ્દિક જ્ઞાન થયું પરંતુ કાંઈ અનુભવ થયો નહીં. તદ્દત માત્ર શાબ્દિક જ્ઞાનથી ઇશ્વરનું પૂર્ણસ્વરૂપ કળી શકાય નહીં. ઉપનિષદમાં પણ સૂચવેલું છે કે “ નૈષાતર્કજ્ઞ મતિરપનૈયા ” કેવળ તર્કથી ઇશ્વરનું ખરું સ્વરૂપ સમજાતું નથી. એ તત્સંબંધી જ્યાંસુધી અહર્નિશ ધ્યાન ધરીએ નહીં ત્યાં સુધી એ વિષયની પાછી શોધ સમજ મળતી દુર્લભ છે. સાંપ્રત વ્યવહારિક તારના (ટેલિગ્રામ) દાખલાપરથી તમારા સમજવામાં આવશે કે, માત્ર તર્કથી એ વિદ્યા જાણી શકાતી નથી. એ વિદ્યા જાણવાને માટે એ વિષયનું સર્વપ્રકારનું જ્ઞાન પ્રથમ શીખવું જોઈએ. ત્યારેજ ખરી સ્થિતિ આપણા સમજવામાં આવે ઇશ્વર વિષય પણ, માત્ર તર્કથી, જાણાતો નથી. અમારા ઋષિવર્યોએ, રાત્રી અને દિવસ ક્યા જગલમાં, તો ક્યા ગિરીની ગુફામાં, શીત, તાપ, વૃદ્ધિ આદિ દુષ્ટો વેહીને, કદમૂલ ભક્ષણ કરીને, જે જે શોધો અઘાપિ સુધી અન્ય લોકોએ નહીં કરેલી તે કરી, જે પ્રત્યક્ષ અનુભવ મેળવ્યો છે, તે તરફ આપણા હાલના જીવાન બાધાઓને, હું વિનંતિ સાથે કહું છું કે તમારૂં લક્ષ યોડું ઘણું દોરો. તેઓએ બતાવેલા માર્ગો તમે પકડો. એજ માર્ગથી તમારો અને સર્વ કોઈનો તે પરમાત્મા સાથે મેળાપ થશે.

‘મુદ્ધિમાન્ લોકોએ કંતું છે કે જગતના સર્વે મુખો બ્રહ્માનંદના મુખ આગળ તુચ્છ છે. મનુષ્ય માત્ર આ મમારના તુચ્છ મુખોમાં

આનંદ માને છે, અને તેના દાસ થઈને રહે છે, તેઓને જો આ બ્રહ્માનંદમાં સુખનો અનુભવ થાય તો તે કદિપણ આ સુખ ભૂલે નહીં. અમે ચૈતન્યસાગરમાં અહર્નિશ નિમગ્ન છીએ. છતાંપિ અમને તેની જોડે સંબંધ નથી. અમે કોરાને કોરાજી ! પરમાત્મા કોઈ પણ ડેકાણે સતાઈને બેઠો નથી. તે સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે. સૂર્યનો પ્રકાશ, જેની આંખો સારી હોય છે તેને દેખાય છે અને તે જેમ અંધ મનુષ્યને દેખાતો નથી, તદ્વત્ સર્વ વ્યાપ્ય પરબ્રહ્મ, અમારા જેવા જ્ઞાનાધથી ઓળખાતો નથી. પરબ્રહ્મ જાણવાવાળાને જે બ્રહ્માનંદ સુખની પ્રાપ્તિનો લાભ થાય છે તેની કલ્પના પણ અમે કરવાને શક્તિમાં નથી. પરબ્રહ્મ જાણવા માટે વેદમાં ઉત્તમ માર્ગ દર્શાવેલો છે. તેમાં પરમેશ્વરના ઉપાસના આ એક ભાગ છે. ચિત્ત સ્થિર કરવા માટે ઉપાસના કરવી પડે છે. જ્ઞાન એ એક તેમાં બીજો માર્ગ છે. અજ્ઞાન દૂર કરવા માટે જ્ઞાનની આવશ્યકતા વેદમાં વર્ણવેલી છે. આ માર્ગની પૂર્વે કર્મકાંડ કરીને એક માર્ગ વેદમાં દર્શાવેલો છે સ્મશાનવૈરાગ્યના અનુભવ જો કે પ્રત્યેક મનુષ્યને થાય છે, તો પણ દીલગીરીની વાત છે કે, મનુષ્ય હૃષ્ટ્યપરાડ સુખ થતો નથી. જેતુ મન આવા પ્રકારતુ છે, તેતુ તે પાપથી પરાવૃત્ત કરવા માટે, અને ધર્માચરણ પ્રમાણે વર્તી શુદ્ધ કરવા માટે, વેદમાં કર્મકાંડ કહેલો છે પાપથી પરાવૃત્ત થઈ શુદ્ધ થયેલુ મન સ્થિર કરવા માટે અગાડી ઉપાસનાનો માર્ગ બતાવેલો છે. મન એ અતિ ચચલ છે જાણુમાં તે અહીંથી કલકત્તે પહોંચે છે, અને જાણુમાં તે આખી પૃથ્વીપર ભ્રમણ કરી આવે છે, આપણે મહોટા બાદશાહ થઈએ તો માફ એવી ઇચ્છાઓ કરીએ છીએ તાત્પર્ય માત્ર એટલું જ કે નૃણા પ્રતિદિન તરૂણ થતી

જાય છે. તે કદિ પણ શાંત થતી નથી. મનની ચંચલતા દૂર કરવા માટેજ ઉપાસનાનો ભાગ વેદમાં વર્ણવેલો છે. કર્મમાર્ગથી શુદ્ધ થયેલું મન ઉપાસનાથી સ્થિર થયા પછી તેને વેદમાં જ્ઞાનમાર્ગ ખતાવેલો જોવામાં આવે છે. આ રસ્તે જે મનુષ્ય જાય તેને જરૂર પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થયા વગર રહે નહીં અને જે એ પ્રાપ્તિ થઈ, તો તેને બ્રહ્માનંદસુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

આજનો આપણો વિષય ‘ઉપાસના’ એ છે. ઉપાસના એનો અર્થ ‘સમીપ સ્થિત થવું’ એવો થાય છે. આ ચંચલ મન જ્યારે એક પલ્લભર પણ એક જગ્યાએ સ્થિત થઈ શકતું નથી, ત્યારે તે મનને પરમેશ્વરનું રૂપ કેવી રીતે સમજાય ? પતજલી ઋષિએ કહ્યું છે કે “યોગશ્ચિત્તવૃત્તિ નિરોધઃ” યોગ એટલે ચિત્તવૃત્તિ સ્થિર કરવી. હાલમાં જે બધા યોગી જેવા દ્રષ્ટિએ પડે છે તે યોગી નથી, પણ તે ઠગ યોગી જાણવા.

આપણા ઋષિલોકો ઘણા પરમાર્થી હતા. તેઓએ આપણે માટે અનેક શ્રમે વેદી પરમેશ્વરને ઓળખવાનો રસ્તો ખતાવી ગયા છે. આ શ્રમ લેવામાં તેઓની બિલ્કુલ સ્વાર્થબુદ્ધિ જોવામાં આવતી નથી પણ માત્ર પરોપકારાર્થ નિરક્ષેપ બુદ્ધિએ તેઓએ આટલું અસહ્ય કષ્ટ વેદી, આપણને સુમાર્ગે દર્શાવેલો છે. માટે આપણે તેના કટલો ઉપકાર માનવા જોઈએ ? અને તે માર્ગને અવલંબીને જે આપણે ન ચાલીએ તો આપણે કટલા કૃતદી ?

મહામુનિ પતજલી ઋષિએ યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. “યમનિ-યમાસનપ્રાણાયામપ્રત્યાહારધારણાધ્યાનસમાધયોઽષ્ટાંગધ્યાનિ.”

યમ પાંચ પ્રકારના કહેવાય છે તે નીચે પ્રમાણે. હિસા ન કરવી. ચોરી ન કરવી. સત્ય જોડવું. બ્રહ્મચર્યાવત પાળવું. અપગ્નિહ એટલે

ખીજનું અન્યાયથી લઈ ન લેવું. ઇત્યાદિ. નિયમ પણ તેટલાજ પ્રકારના જણાવેલા છે. શૌચ, સંતોષ, સ્વાધ્યાય, તપ, અને ઇશ્વરપ્રણિધાન ઇત્યાદિ. ઇશ્વરપ્રણિધાનનો અર્થ નીચે પ્રમાણે થાય છે. આ સર્વ વૈભવ તેનોજ છે આપણુ કાંઈ નથી. સર્વનો સ્વામી પરમેશ્વરજ છે. પ્રકૃતિ પણ તેનીજ છે. આ શરીર પણ આપણુ નથી. તે માત્ર યોગ દ્વિસ સાર આપણને આપેલું છે. આજો જે આપણને આપેલી છે તે સારા ઉપયોગને માટેજ. ખીજની બેઠેન બેટીને પોતાની હોય તેમ ગણવી. તે પ્રત્યે પાપ બુદ્ધિથી જોવું નહીં. એજ પ્રમાણે જે દ્રવ્ય આપણને મળેલું છે, તે વ્યભિચારાદિક દુષ્ટ વ્યસનવાસના પૂર્ણ કરવા માટે નહી, પણ તેનો યોગ્ય વિનિમય કરવા માટેજ તે આપેલું છે, એમ સર્વ કોઈ મનુષ્યે સમજવું. આપણે ધનના સ્વામી નથી. આપણે તો માત્ર રક્ષક છીએ. સઘળા વૈભવ ઉપર પ્રમાણે સમજવો. તેનું નામ ઇશ્વરપ્રણિધાન છે.

ત્રીજો પ્રકાર આસન, અને ચોથો પ્રાણાયામ છે. પ્રાણાયામ અર્થાત્ સ્વાસાન્નયમ ગનિતો વિન્નયઃ. પ્રાણાયામ વિષે ઘણા લોકોને યાગ્ય માલિતી હોતી નથી. ઘણાજણુ હાથપર હાથ હાડી નાક પકડી એમ છે. આ કાંઈ પ્રાણાયામ નહી કહેવાય, હિંદુના ધર્મમા ગતાનુગતિક્તવ્ય પ્રમાણે વર્તનારા ઘણા હોય છે. મૂળ તો બામ્બૂજ રહી જાય છે અને તેની જગ્યાએ નવું ખોટું, લોક આચરવા લાગી જાય છે એક સમયે એવા બનાવ મન્યો કે, એક વેણુવનો ગંગાદાસ નામે એક શિષ્ય હતો. તેને ગરુડે એવો ઉપદેશ દીધો હતો કે 'એકવાર જે વસ્તુ આપણે હાથમા ધરવી તે પ્રાણાતે મુકવી નહી.' કર્મધર્મમયોગે એક દિવસ વર્ષાઋતુમા પગ ખસવાથી તે કાદવમાં પડી ગયો. ભોગજોગે એક ગધેડ જે ત્યાં ઉભું હતું તેનું પુચ્છ

આ ભાઈસાહેબના હાથમાં આવી ગયું. ગુરૂવચન બરોબર મનપર ઠસેલું હોવાથી આ ભાઈ પુંછકુ મૂકે નહીં. ગમેડાએ ઘણીએ લાતો મારી, પણ ગુરૂ વચન ભગ કેમ થાય ? ! આ પ્રમાણે આપણું આર્યદેશના લોકોની સ્થિતિ થઈ પડી છે. સારાસાર વિચાર તો કદિ કરવોજ નહીં.

સંધ્યા ત્રણ પ્રકારની છે. વૈદિક, સાપ્રદાયિક અને તાંત્રિક. એમાં કોઈ ઠેકાણે નાક કાન પકડવાનું જોવામાં આવ્યું નથી. પ્રાણાયામ કરીને યોગી થવાને બદલે લોક રોગી થવાનો લાભ ઓઠી લે છે. યોગ્ય પ્રકારે પ્રાણાયામ કરવાથી શારીરિક અને માનસિક એવા બે પ્રકારનો લાભ થાય છે.

પાચમો પ્રકાર પ્રત્યાહાર એ છે. એનો અર્થ એવો થાય છે કે મનનો વિષયથી સંબંધ તોડવો. છટ્ટો પ્રકાર ધારણા. એટલે મનની એકાગ્રતા. સાતમું ધ્યાન. જે વસ્તુમાં મન લગાડેલું હોય તે માથી તે બીજી બાજુએ ન જવા દેવું. મન જ્યારે સ્થિર થાય છે, ત્યારે પરમેશ્વરના રૂપમાં તત્ત્વદાર થઈ શકે છે. મહામુનિ કપીલ ઋષિએ સાખ્યશાસ્ત્રમાં ધ્યાન વિષે એવું વર્ણન કરેલું છે કે ‘ધ્યાન નિર્વિષય મન’ કોઈ પણ વિષયમાં મન ન જવા દેવું તેનું નામ ધ્યાન. આઠમો પ્રકાર સમાધિ એ છે. “તદેવાર્યમાત્રનિર્મામ સ્વરૂપગૃન્ય મિવ સમાધિ” સમાધિના માધનથી આપણને બ્રહ્મસ્વરૂપનો અનન્ય લાભ થાય છે. આ ઉપરથી સમાધિની યોગ્યતા કેટલી છે તે સહજ જણાઈ આવશે. “તપસ્વિભ્યોઽધિકો યોગી જ્ઞાનિભ્યોઽપિ મતોઽધિક. કામ-ભ્યશ્ચાધિકો યોગી તસ્માદ્યોગી મવાર્જુન ॥ ૧ ॥ યોગી લોકોનું મહાત્મ્ય આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ મહારાજે વર્ણવેલું છે

આ મોહમાયામાં મનુષ્ય સ્વકર્તવ્યથી પરાડમુખ થાય છે. તે મન માને તેમ સ્વછંદ આચરણુ આચરી પાપ સંચય કરે છે. અનેક કુકર્મ કરી ખીજાએને દુઃખરૂપ થઇ પડે છે. તે એમજ સમજે છે કે અમે અજરામર છીએ. સ્વછંદપણે વિચરનાર પુરૂષો એટલો પણ વિચાર કરતા નથી કે અમારે માથે કાલચક્ર ભમે છે અને તે અમને અચાનક ઉપાડી લેશે. તેઓને જો એ વાતની ભીતિ હોય તો તે આટલા પ્રમાદી થાય નહી. ‘મારે મરવું છે’ એ સર્વ કોઇ જાણે છે. પણ જ્યારે પૂર્ણપણે અંતઃકરણપૂર્વક એ વાત મનમાં ઠસે ત્યારે તેને હાથે સહસ્રા અન્યથા વર્તન થાય નહીં. મૃત્યુએ કોઇને મૂક્યો નથી. કા રાય કા રંક, સર્વ કોઇ એના પંજમાં વેહેલો મોડો આવી પડે છે. ભટ્ટહરી મહારાજે કહ્યું છે કે અવશ્ય યાતારશ્ચિરતર ઇ.

તાત્પર્ય એટલુંજ કે આ ભ્રમપટ દૂર થઇ સન્માર્ગવર્તી થવાને માટે મનુષ્યમાત્રને યોગજ્ઞાનની આવશ્યકતા છે. યોગજ્ઞાનથી તેના આચરણુ શુદ્ધ થાય છે, અને તે ઇહપરલોકમાં સુખ પામે છે. માટેજ આ યોગજ્ઞાનનું આટલું માહાત્મ્ય કહેવામાં આવ્યું છે.

અંતમાં સર્વ ભાઇઓ પ્રત્યે મારી એટલીજ વિનંતિ છે કે આ મનુષ્યજન્મ સાર્થક કરવા માટે વેદાજ્ઞાનુસાર વર્તી મર્વ કુકર્મનો ત્યાગ કરવો. શુભકર્મમા નિષ્ઠા ગંખી શુદ્ધભાવથી ઇશ્વરની ભક્તિ અને ઉપાસના કરી, ઇહપરલોક સાશ્વત્ય કરી લેવું, એથીજ આપણું, આપણા દેશનું અને આપણી સંતતિનું કલ્યાણ થશે. કૃત્યાશાસ્ત્રે.

સમાપ્ત.

આર્યપ્રકાશ.

સંસાર તથા ધર્મમુદારાનું બાર વરસનું જ
અને જાણીતું એકનું એક ગુજરાતી

સાપ્તાહિક પત્ર.

ગુજર સાહિત્ય વિજ્ઞાન આદિ, તેમજ જાણીતી
પૃથ્વીગી સંસ્થાઓ અને દેશપરદેશ આદિના અ-
સમાચારો વિગેરે આપી, તે સંબંધી ઘટતી સમાર્-
કરવામાં આવે છે, ભારતવર્ષની પ્રાચીન સભ્યતા તથા
આધુનિક પાશ્ચાત્ય પ્રગતિનું એકીકરણ કરી વાંચકોને
પ્રચલિત પ્રગતિનું યથાશક્તિ દિગ્દર્શન કરાવવામા આર્યપ્રકાશ
અન્ય પત્રોની અપેક્ષાએ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.
હિન્દુસ્થાન માટે વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૩)
આફ્રિકાદિ દેશાવર માટે રૂ. ૪)

અગાઉથી ૦)ની ટીકીટ બીડી નમુનો મંગાવો.
નવું વર્ષ એપ્રિલથી શરૂ થાય છે. હરકોઈ માસથી ગ્રાહક થવાય છે.

ઇલાકામાં ગામેગામ વચ્ચાતુ હોવાથી જાહેર ખખર
ફેલાવવાનું એક ઉત્તમ સાધન છે, બહોળો ફેલાવો છતા
ભાવ બહુજ મધ્યમસરના વધુ વિગત માટે લખો:—

કાકડવાડી આર્યસમાજ. } પરધુભાઈ બહાલાભાઈ શર્મા.
ગીરગામ--મુ'બાઇ. } અધિપતિ તથા મેનેજર આર્યપ્રકાશ.

